

Univerzita Karlova v Praze
Filozofická fakulta
Ústav českého jazyka a teorie komunikace

Bakalářská práce

**Přepis a jazykový rozbor proroka Jonáše
z Mikulovské bible**

**Transcription and Language Analysis of Prophet Jonas
in the Bible of Mikulov**

Bc. Eva Brucknerová

Vedoucí práce: PhDr. Jiří Rejzek, Ph.D.
Konzultant: PhDr. Milada Homolková, Ph.D.

Praha 2010

Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou práci vypracovala samostatně a výhradně s použitím citovaných pramenů, literatury a dalších odborných zdrojů.

V Živoníně dne 23.5.2010

Eva Brucknerová

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

Filozofická fakulta

Katedra / ústav: Ústav českého jazyka a teorie komunikace

g. Fidlerová

ZADÁNÍ BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

Jméno a příjmení studenta: Eva Brucknerová

Datum narození: 12. 5. 1974

Kontaktní adresa: Živonín 76, Řepín 277 33

Obor studia / kombinace: Český jazyk a literatura

Diplomní obor:

Název práce v češtině: Přepis a jazykový rozbor proroka Jonáše z Mikulovské bible

Název práce v angličtině: Transcription and language analysis of prophet Jonas in the Bible of Mikulov

Vedoucí práce: PhDr. Jiří Rejzek, Ph.D.

Konzultant: PhDr. Milada Homolková, Ph.D.

Pokyny k vypracování:

Autorka představí zkoumanou památku a časově a věcně ji zařadí. Transkribuje dosud nezpracovaný paleografický text památky a transkripci okomentuje. Provede hláskoslovný, tvaroslovný, případně i lexikální a syntaktický rozbor památky a podá její souhrnnou jazykovou charakteristiku.

Doporučená literatura:

Historická mluvnice česká. Praha: SPN, 1962-1967.

Kyas, V., *Česká bible v dějinách národního písemnictví*. Praha: Vyšehrad, 1997.

Lamprecht, A., Šlosar, D., Bauer, J., *Historická mluvnice češtiny*. Praha: SPN, 1986

Vedoucí práce (podpis): *JR*

Datum zadání práce: 24.4.2009

OPONENT: *JR ANDRLOVA' FIDLEROVA'*

L.S

R. DAN
.....
Vedoucí základní součásti:

Univerzita Karlova v Praze
Filozofická fakulta (4)
Studijní oddělení
Praha 1, nám. J. Palacha 2, 116 38

[Signature]
.....
Děkan:

Datum:

Abstrakt

Předmětem práce je přepis a jazykový rozbor knihy proroka Jonáše z Bible mikulovské, staročeského rukopisu z 15. století. Práce zahrnuje popis literární památky, transliteraci a transkripci vybraného textu a jeho jazykovou analýzu. Ta je rozdělena na část pravopisnou, hláskoslovnou a tvaroslovnou. Na závěr je připojeno srovnání znění knihy Jonáš z Bible mikulovské a Bible olomoucké, které je zaměřeno především na proměnu lexika.

Klíčová slova:

stará čeština, jazykový rozbor, pravopis, hláskosloví, tvarosloví, Bible mikulovská, Jonáš, transliterace, transkripce

Abstract

Subject of this thesis is transcription and language analysis of prophet Jonas from the Bible of Mikulov, old Czech manuscript from the 15th century. Work includes a description of this literary heritage, transliteration and transcription of selected text and language analysis. It is divided on the orthography, phonology and morphology. At the end, the text is accompanied by a comparison of the book of Jonas from the Bible of Mikulov and Bible of Olomouc, which focused on a change of lexica.

Keywords:

Old Czech, language analysis, orthography, phonology, morphology, Bible of Mikulov, Jonas, transliteration, transcription

Obsah

1	Úvod	6
2	Bible mikulovská.....	7
2.1	Popis Bible mikulovské	7
2.2	Popis textu proroka Jonáše	8
3	Transliterace a transkripce	11
3.1	Transliterace a její zásady	11
3.2	Transkripce a její zásady.....	12
4	Jazykový rozbor	15
4.1	Pravopis	15
4.2	Hláskosloví	17
4.2.1	Hlavní staročeské hláskové změny	18
4.2.2	Souhrn hláskosloví.....	21
4.3	Tvarosloví	22
4.3.1	Podstatná jména	22
4.3.2	Přídavná jména	24
4.3.3	Zájmena	25
4.3.4	Číslovky.....	26
4.3.5	Slovesa	27
	Slovesné tvary neurčité	29
	Slovesné tvary určité jednoduché	30
	Slovesné tvary určité složené.....	32
4.3.6	Příslovce.....	34
4.3.7	Předložky	34
4.3.8	Spojky	35
4.3.9	Částice.....	35
4.3.10	Citoslovce	36
4.3.11	Souhrn tvarosloví.....	36
5	Porovnání znění proroka Jonáše v Bibli mikulovské a olomoucké	37
6	Závěr.....	42
	Seznam použitých zdrojů	44
	Seznam zkratk	46
	Přílohy	47
	Příloha č. 1 – reprodukce rukopisu knihy Jonáš z Bible mikulovské	48
	Příloha č. 2 – transliterovaný přepis knihy Jonáš z Bible mikulovské	51
	Příloha č. 3 – transkribovaný přepis knihy Jonáš z Bible mikulovské	54
	Příloha č. 4 – znění knihy Jonáš z Bible olomoucké	57

1 Úvod

Tématem předkládané bakalářské práce je přepis staročeského textu a jeho jazykový rozbor. S výběrem textu pro tento účel mi pomohla PhDr. Milada Homolková z Ústavu pro jazyk český AV ČR. Jedná se o úryvek z Bible mikulovské, staročeské památky z 15. století, konkrétně o text proroka Jonáše. Tento text nebyl dosud vydán, ani nikým transkribován.

Mým úkolem a cílem je transkribovat zadaný text, prozkoumat jeho jazykový stav a porovnat ho se stavem českého jazyka, tak jak jej pro toto období předpokládají mluvnické historické češtiny, i se stavem současného českého jazyka. Pro úplnost jsem se rozhodla připojit i transliterovaný text, jelikož byl součástí mého pracovního postupu, navíc se na něm dají snadněji než v kopii originálu sledovat dobové jazykové i písařské zvláštnosti. Společně s jednotlivými přepisy uvedu i podrobný popis jejich zásad.

Co se týče jazykového rozboru, text budu analyzovat po stránce grafické a dále podle roviny hláskoslovné a tvaroslovné. Při posuzování jazykové stránky vyjdu z historického hlediska, jelikož stav češtiny v analyzovaném textu zachycuje určitý vývojový stupeň jazyka odlišný nejen od jazyka doby předešlé, ale i od jazyka doby následující. Veškerý jazykový rozbor bude založen primárně na konkrétním materiálu, který text poskytuje. Obecný výklad omezím na nutné minimum.

Jazykovou analýzu textu doplním srovnáním tohoto znění překladu proroka Jonáše II. redakce staročeské bible se zněním překladu téže pasáže v I. redakci staročeské bible, a to v Bibli olomoucké.

Kromě těchto prvořadých cílů předložím pro komplexnější pohled i některé údaje, které se týkají osudu Bible mikulovské, a podám celkovou charakteristiku jak samotné literární památky, tak i konkrétního úryvku z prorockých knih.

Příklady z analyzovaného textu, které v této práci uvádím, jsou vždy graficky odlišeny kurzivou a jsou v transkribované podobě, pokud není uvedeno jinak. V případě potřeby lokalizují jednotlivé doklady příslušných slovních tvarů v textu, a to podle schématu „číslo kapitoly, číslo verše“.

Při práci jsem používala fotokopii příslušného textu poskytnutou Ústavem pro jazyk český AV ČR i digitalizovanou podobu rukopisu.

Seznam literatury, ze které jsem při psaní čerpal, je uveden na závěr samotné práce.

Součástí práce jsou i čtyři přílohy, a sice reprodukce originálu rukopisu, transliterace a transkripce textu a text knihy Jonáš z Bible olomoucké.

2 Bible mikulovská

2.1 Popis Bible mikulovské

Stejně jako většina středověkých památek je i Mikulovská bible anonymním dílem a o svém původu nic neprozrazuje.¹ Svůj název obdržela na základě příslušnosti k proslulé zámecké knihovně v Mikulově.

Původně byla tato bible součástí knihovny, kterou v 16. století založil Ferdinand Hofmann z Grünbüchlu, vyznavač protestantského náboženského směru. Po jeho smrti knihovna přecházela na mužské potomky, kteří k tomuto dědictví přistupovali vždy s úctou. Poté, co rod vymřel po meči, přenechaly dvě poslední dědičky, které již byly vychovávány v katolickém duchu, rodovou knihovnu svému poručníku Ferdinandovi z Dietrichsteinu. Ten si tak vynahradil ztrátu své vlastní knihovny, která se stala r. 1645 válečnou kořistí Švédů a byla beze zbytku odvezena do Stockholmu. (Dokoupil 1958: 14nn)

Před samotným přestěhováním do mikulovského zámku r. 1679 musela knihovna projít jezuitskou cenzurou, při které bylo vyřazeno 842 svazků kacířských knih. Tyto knihy se po zrušení jezuitského řádu dostaly z Brna do Univerzitní knihovny v Olomouci. Později byla Hofmannova knihovna rozmnožena o knihovnu proskovskou a o knihovnu mikulovského probošta Vincence Weintridta. Ve 30. letech 20. století pak začaly být zvláště nejcennější knihy rozprodávány, a to i do zahraničí. V r. 1944 přešla Bible mikulovská do majetku Univerzitní knihovny v Brně. (Dokoupil 1958: 17n)

Mikulovská bible je česky psaný rukopis a pochází z období kolem poloviny 15. století; zdroje uvádějí jak 1. polovinu 15. století (Dokoupil 1958: 23), tak i 3. čtvrtinu 15. století (Kyas 1997: 90). Překlad náleží do II. redakce staročeské bible, konkrétně do její 3. fáze². Jde přitom o II. redakci zvláštního typu, která je pro první až čtvrtou knihu Královskou nejlépe zachovaná právě v Bibli mikulovské. Bible vykazuje mladší kompilační zpracování pozdějších redakcí, dále četná zvláštní čtení oproti jiným biblím II. redakce a místy má samostatná řešení. V Oktateuchu má zvláštní úpravu, která dbala mj. o nahrazování výrazu *hospodin* výrazem *pán* a výrazu *hospodinóv* výrazem *boží*. V knihách Královských až

¹ Anonymita je sice obecně pro středověké literární památky typickým znakem, avšak v tomto případě se nejedná o původní autorské dílo, nýbrž o překlad, proto bychom zde žádné jméno zřejmě ani nečekali.

² Do 3. fáze II. redakce staročeské bible patří ty bible, které obsahují jednak části kontaminované s překladem III. redakce (Mikulovská bible se k III. redakci přiklání v knihách Paralipomenon), jednak části záměrně jazykově nebo textově revidované (Kyas 1997: 91).

knize Jobově je text shodný s biblí Mlynářčinou, v Prorocích je zvláštní mladší zpracování a podobně i v evangeliích je znění ojedinělé. (Kyas 1997: 90n) Na rozdíl od Vulgaty je mezi epištolami překladu II. redakce zařazena také 3. kniha Ezdrášova a epištola k Laodicenským (Dokoupil 1958: 23). Biblické prology jsou ve Starém zákoně zapsány jen v malém počtu, hojnější jsou v Novém zákoně. Bibli napsali dva písaři, druhý začal na fol. 110 (1Kr¹) a zvláště písmo prvního písaře je svou vyrovnaností nejkrásnější ukázkou kaligrafické bastardy poděbradsko-vladislavského období. (Kyas 1997: 90)

Vazba je renesanční, kožená, velikost knihy je 37,5 x 24 cm, rozsah 567 fol. Dřevěné desky jsou potaženy vepřovicí a opatřeny válečkovým slepotiskem². Pergamen je na horním okraji zažloutlý. Text je psán ve dvou sloupcích. Na začátcích biblických knih jsou umně řemeslně provedené malované a zlacené iniciály s rozvilinami. Menší iniciály jsou střídavě červené a modré, majuskule jsou žlutě přemalovány. Živá záhlaví, nadpisy, čísla kapitol a rubrikace jsou psány červeně, stejně jako souvěké i pozdější české glosy. Číselné i slovní kustody na konci desítilistových složek jsou většinou odříznuty. (Dokoupil 1958: 23)

2.2 Popis textu proroka Jonáše

Prorok Jonáš je biblický text, který patří mezi kanonické spisy. Je součástí Starého zákona, konkrétně tzv. dvanácti menších proroků.

Knih Jonáš se v Bibli mikulovské nachází na foliu 415v-416v. Jedná se o rukopis psaný lomeným písmem zvaným bastarda. Text je na stránce rozdělen do dvou souvislých sloupců. V záhlaví jsou červeně napsána slova „Jonáš“ (nad prvním sloupcem textu) a „Prorok“ (nad druhým sloupcem textu); na foliu 416v je uvedeno jméno „Micheáš“, protože na tomto listu již začíná kniha proroka Micheáše. Pasáž o Jonášovi začíná velkou ozdobnou iniciálou *Y* s rostlinnými motivy (barva převážně modro-zelená, částečně i červená a žlutá), jednotlivé kapitoly jsou započaty také iniciálou, ale již menší a jednoduchou (iniciála u 2. a 4. kapitoly je červená, u 3. kapitoly modrá). Slovo „Jonáš“ na začátku textu a čísla kapitol jsou napsány červenou barvou.

Slova na jednotlivých řádcích jsou ukončena tak, aby byl sloupec textu z obou stran přibližně zarovnan, tzn. že se často vyskytují slova, která jsou rozdělena mezi dva řádky bez

¹ první kniha Královská

² Technika reliéfní ražby, pomocí níž se vytváří plastický motiv.

spojovníku. Nenajdeme zde číslování veršů, které je pro bibli obvyklé, protože bylo zavedeno až později¹.

Z důvodu úspory místa jsou použity některé textové zkratky, avšak nepravidelně. Zkrácení je prováděno buď pomocí znaménka, nebo pomocí písmene.

Zkrácení pomocí zvláštního znaménka:

1. vodorovná čárka nad písmenem (nahrazuje hlásku *m*, popř. *n*; např. *bogī* = *bojím*, *gēz* = *jenž*),
2. mírný oblouček nad písmeny *gt* (nahrazuje písmena *es* a zkracuje tak slovo *gest*; velmi časté),
3. vlnovka nad písmenem *p* (ve slově *připravil* 4,6 nahrazuje hlásky *ra*; 1 výskyt).

Zkrácení pomocí písmene (slovo má místo posledních dvou, resp. tří písmen uvedenu pouze koncovku, která je umístěna nad úroveň řádku; jde tedy vlastně o horní index):

1. *o* psané jako horní index (nahrazuje koncovku *-ho*; např. *ge^o* = *jeho*),
2. *a* psané jako horní index (ve slově *kapitola* nahrazuje hlásky *ola*; *kapit^a* = *kapitola*),
3. *t* psané jako horní index (ve spojení s písmeny *ge* zkracuje slovo *gest*; *ge^t* = *jest*),
4. *v* psané jako horní index (nahrazuje koncovku *-mu*, popř. *-nu*; např. *twe^v* = *tvému*, *pa^v* = *pánu*).

Způsob očíslování kapitol v rukopisu záleží na tom, kolik místa text poskytuje. Druhá kapitola je proto označena slovy, zatímco třetí a čtvrtá kapitola z nedostatku místa pouze římskými číslicemi, a to navíc tam, kde byl prostor k jejich umístění; číslice *III* je tak začleněna až do první věty samotného textu třetí kapitoly.

Hranice mezi jednotlivými větami, včetně vět přímých, by mohly být naznačeny prostřednictvím velkého písmene, toto však nelze tvrdit jednoznačně. Pochybnosti vyvolává skutečnost, že ne všechny větné celky v Jonášově knize z Bible mikulovské se kryjí s větnými celky téže knihy v znění Bible olomoucké. Porovnála jsem proto tato místa s odpovídajícími místy v Bibli drážďanské a Bibli kralické a zjistila jsem, že žádná z těchto znění se neshodují zcela (ve sporných místech se kloní Ol. výrazně častěji než Mik. k Bibli kralické, v případě Bible drážďanské vykazují Ol. i Mik. shodu stejnou měrou). Pro účely této práce proto zavádím předpoklad, že každé velké písmeno skutečně značí nový větný celek, a podle tohoto předpokladu je pak proveden i přepis.

Na mnoha místech je mezi slovy slabě naznačeno možné interpunkční znaménko, a sice svislíce. Její umístění odpovídá možným pauzovým předělům, jež se kladly nikoli podle

¹ Číslování biblických veršů zavedl r. 1551 francouzský humanista a tiskař Robert Stephan (Kyas 1997: 26).

principu syntaktického členění, nýbrž souvisely s hlasitým přednesem textu. Tyto svislíce však nejsou v textu jevem pravidelným, navíc jsou často velmi málo patrné, proto jsem na ně při přepisu nebrala zřetel.

V samém závěru druhé kapitoly je špatně napsané slovo *vyvrátila*, které však sám písař opravil.

Na začátku čtvrté kapitoly je v rukopisu vedle římské čtyřky (III) napsáno znaménko plus (+), na které v přepisech neberu zřetel.

Kopie rukopisného textu proroka Jonáše tvoří přílohu č. 1.

3 Transliterace a transkripce

3.1 Transliterace a její zásady

Předpokladem správného přepisu textu je jeho správné čtení. Kromě dovednosti získané v průběhu studia, pokud jde o porozumění textům psaným gotickým písmem, mi ke správné rekonstrukci podoby jednotlivých slov pomohly teoretické poznatky z oblasti historické mluvnice, staročeský slovník a dále také porovnání textu s analogickým textem Bible kralické a Bible olomoucké. Pokud jsem si nebyla jistá grafikou ve fotokopii, využila jsem digitální knihovnu Manuscriptorium¹, kde je text v digitalizovaném a tudíž kvalitnějším provedení.

Než jsem přistoupila k samotné transkripci textu, která je součástí zadání, provedla jsem jeho transliteraci, při níž jsem vycházela z pravidel stanovených Jiřím Daňhelkou². Při transliteraci jsem v podstatě zachovala tutéž podobu textu, jakou má v rukopisu, pouze s následujícími rozdíly:

1. text není psán v původních dvou sloupcích, do odstavců je rozdělen podle kapitol,
2. zkratky jsou rozepsány, přičemž písmena, která jimi byla zkrácena, jsou uvedena v kulatých závorkách,
3. samostatná slova jsou psána odděleně, a to včetně kondicionálových tvarů slovesa *být*,
4. na možná interpunkční znaménka v rukopisu není brán zřetel,
5. tam, kde v rukopisu končí sloupec textu, je na příslušném místě řádku uvedena svislice,
6. v textu je provedeno očíslování, které odpovídá číslování biblických veršů ve vydání Bible kralické z r. 1613.

Naopak v souladu s rukopisem sobě odpovídají všechny původní a přepsané grafémy, dále jsem podle rukopisu ponechala malá písmena ve jménech a názvech a číslice zůstaly v původní grafice. Do textu jsem nevkládala žádná interpunkční znaménka jednak vzhledem k poznámce, kterou jsem k původní interpunkci uvedla výše (kap. 2.2), jednak vzhledem k tomu, že interpunkci podle současných pravidel uvádím v transkribované podobě.

Transliterovaný text tvoří přílohu č. 2.

¹ Manuscriptorium je systém, který shromažďuje a zpřístupňuje prostřednictvím internetu informace o historických knižních fondech a který je provázán s digitální knihovnou digitalizovaných dokumentů. Provoz je financován Národní knihovnou ČR. Dostupný z WWW: <<http://www.manuscriptorium.eu>>.

² Daňhelka, J.: Směrnice pro vydávání starších českých textů. In: *Husitský Tábor*, 1985, roč. 8, s. 285-301.

3.2 Transkripce a její zásady

Při transkripci bylo prioritou, aby provedené úpravy neměnily fonetickou podobu textu, nýbrž se dotýkaly pouze podoby psané. Zároveň jsem chtěla docílit toho, aby transkribovaný text co nejvíce vypovídal o stavu jazyka.

Při transkripci jsem vycházela z pravidel stanovených Jiřím Daňhelkou¹. Aplikovala jsem následující zásady:

1. text je rozčleněn do odstavců podle kapitol,
2. tam, kde v rukopisu končí sloupec textu, je na příslušném místě řádku uvedena svislice,
3. text je doplněn interpunkcí obvyklou pro moderní češtinu,
4. zkratky jsou rozepsány, ale na rozdíl od transliterovaného textu není tato skutečnost vyznačena závorkami,
5. věty začínají velkým písmenem podle pramenu,
6. přímá řeč je uvedena v uvozovkách,
7. názvy měst jsou ponechány v původní hláskové podobě,
8. jména a názvy jsou psány s velkým písmenem na začátku; slova *bůh*, *hospodin* jsou psána na základě výše uvedených směrnic s malým počátečním písmenem²,
9. římské číslice jsou nahrazeny arabskými,
10. samostatná slova jsou psána odděleně, a to včetně kondicionálních tvarů slovesa *být*,
11. příslovečné spřežky jsou psány dohromady,
12. psaní *sem*, *si*, *sú* je ponecháno,
13. částice *-li* je psána odděleně, příklonné *s* je psáno dohromady s předcházejícím slovem, bez apostrofu,
14. délka samohlásek odpovídá standardní staročeské kvantitě,
15. měkké souhlásky psané s tečkou nahoře či pomocí spřežek jsou přepsány podle dnešního úzu, tedy s háčkem nad písmenem, pokud způsob psaní diakritické znaménko vyžaduje,
16. dvojhlásky *aj*, *ej* respektují pramen,
17. diftong *ie* v krátkých slabikách, tedy v případech, kdy odpovídá *ě* (popř. *e* po ztrátě jotace), je transkribován jako *ě*; v dlouhých slabikách, tedy v případech, kdy odpovídá dnešnímu *í*, je ponechán jako *ie*,

¹ Daňhelka, J.: Směrnice pro vydávání starších českých textů. In: *Husitský Tábor*, 1985, roč. 8, s. 285-301.

² Daňhelka uvádí, že po celý středověk byla pojmenování *bůh*, *hospodin* spjata s významem užitého výrazu, a tudíž psána s malým počátečním písmenem (Daňhelka 1985: 295).

18. *g, i, y* značící hlásku *j* jsou transkribovány jako *j*,
19. psaní *i/y* je přizpůsobeno dnešním pravidlům,
20. grafém *f* je zapsán dnešním způsobem (*s*),
21. grafém *w* je zapsán dnešním způsobem (*v*),
22. hláskové zvláštnosti (asimilace, diftong *uo* apod.) jsou ponechány v původní podobě,
23. v textu je provedeno očíslování, které odpovídá číslování biblických veršů ve vydání Bible kralické z r. 1613.

Transkribovaný text tvoří přílohu č. 3.

Následující tabulka uvádí pro přehlednost ty hlásky, které vykazují při zápisu rozdíly oproti dnešnímu způsobu psaní. V jednotlivých sloupcích tabulky jsou uvedeny hlásky, které se v textu vyskytují, dále způsoby jejich realizace v rukopise včetně transliterovaných příkladů a způsob, jakým jsem tyto hlásky transkribovala.

Hláska	Realizace v rukopise	Transkripce
á	a (přikazal)	á
é	e (tokowe)	é
ě	ie (panie), ye (fyedl)	ě
ie	ie (božie), ye (žhucyemu)	ie
i/y	i (riby), y (nocy)	i, y (podle dnešních pravidel)
í/ý	i (trapi), y (wzyvai)	í, ý (podle dnešních pravidel)
ó	o (twoi)	ó
u	u (tu), v (vwrhl)	u
ú	u (wřtupil), v (vřtawnie)	ú
ř	ř (řekli), rz (brzicha)	ř
ň	n (nimi), ñ (mnie)	n, ñ
t	t (twa), th (amathy)	t
tʼ	t (cot), t (ti)	t, tʼ
v	w (wody)	v
s	s (stalo), ř (řliby)	s
š	ř (yonař), ř (bieře), ř (duře)	š
c	c (co), cz (wecze)	c
č	č (vcinil), cz (pocze)	č
ž	ž (než), z (genz)	ž
j	g (bogim), i (ia), y (yonař)	j
dʼ	d (podte)	d, dʼ

4 Jazykový rozbor

V této části práce se budu věnovat jazykovému rozboru textu, a to v oblasti pravopisné (grafické), hláskoslovné a tvaroslovné. Analýza je založena na konkrétním jazykovém materiálu, který daný úryvek poskytuje. Doklady v textu jsou uváděny kurzivou a v transkribované podobě, pokud není uvedeno jinak. Je-li to vhodné, je u nich odkaz ve struktuře „číslo kapitoly, číslo verše“.

Při obecném popisu staročeského jazykového systému (charakteristika hláskových jevů, mluvnických kategorií apod.) jsem čerpala různou měrou ze všech publikací zabývajících se historickou mluvnicí a vývojem českého jazyka, které jsou uvedeny v seznamu literatury, nejčastěji však z *Historické mluvnice české*¹, popř. z *Historické mluvnice češtiny*². U informací tohoto charakteru neuvádím citace, aby nedošlo k přílišné roztržitosti textu, uvádím je ale vždy tam, kde se jedná o jev či tvar, který si z nějakého důvodu zaslouží pozornost, např. pro svoji neobvyklost či nejednoznačnost.

4.1 Pravopis

V analyzovaném textu jsou v mnoha případech uplatňovány jiné zásady pro užívání písmen při psaní, jiná ortografická pravidla, než je tomu v současné češtině. V této kapitole se budu věnovat těm nejvýznamnějším z nich.

Označování hlásek písmeny

Pravopis, kterým je text psán, je převážně diakritický (měkkost souhlásek je zde značena jednoduchým písmenem s diakritickým znaménkem – tečkou nahoře). Tento způsob značení měkkosti je důsledně dodržován u souhlásek *č*, *š* a *ř*, nedůsledně u *ž*, *ň* a *ť*, hláska *d'* je psána pouze bez diakritického znaménka.

Některá slova jsou ještě zapsána pravopisem spřežkovým³. Týká se to slov a hlásek *towaříffî* (-š-) 1,7, *morze* (-ř-) 1,12, *zamuczenie* (-c-) 2,3, *brzicha* (-ř-) 2,3, *duffe* (-š-) 2,6, *konczóm* (-c-) 2,7, *poczce* (-č-) 3,4, *yonařfi* (-š-) 4,4, *nevzrzel* (-ř-) 4,5, *břiecztan* (-č-) 4,6 (další varianty téhož slova následují), *wecze* (-c-) 4,10. (Pozn.: Slova jsou zapsána v transliterované

¹ *Historická mluvnice česká*. Praha, 1962-1967.

² Lamprecht, A., Šlosar, D., Bauer, J.: *Historická mluvnice češtiny*. Praha, 1986.

³ Pro ty hlásky, pro které nemá latinská abeceda zvláštní znaky, je užito spojení dvou písmen, která se jinak v latinské abecedě používají k zápisu jedné hlásky.

podobě, pouze hláska *ř* je tu kvůli technickým potížím plynoucím z nedokonalosti příslušného fonu zapsána nikoli s tečkou, nýbrž s háčkem nad písmenem.)

Kvantita není u samohlásek v tomto rukopisu značena, a to ani diakriticky, ani pomocí zdvojených samohlásek.

Grafém *j* se v textu nevyskytuje, tato hláska je zapisována pomocí grafémů *g*, *i* nebo *y*.

Hláska *u* je v některých případech zapisována jak grafémem *v* (na začátku slov pravidelně, jinde sporadicky), tak grafémem *u*, hláska *v* je zapisována výhradně grafémem *w*.

Hláska *i* je zapisována obojím možným způsobem. Grafém *i* se používá vždy po měkkých konsonantech (*d'*, *t'*, *ň*, *č*, *š*, *ž*, *ř*, *j*); grafém *y* se používá vždy po tvrdých konsonantech (*h*, *k*, *d*, *t*, *n*), po sykavkách *s*, *c*, *z* (výjimkou je zde slovo *tisícón* 4,11) a v případě spojky *i*; u ostatních souhlásek jsem pro používání *i/y* žádnou zákonitost neodhalila.

Samohláska *ě* je zapisována jako *ie*.

Grafémy *s*, *š* jsou používány jen tehdy, pokud se tyto hlásky nacházejí na konci slova, pokud stojí dva grafémy *s* vedle sebe (v případě nerozlišení by mohly být zaměněny za přezku a čteny jako *š*) a v několika dalších ojedinělých případech na začátku slova (*stalo* 1,1, *Jonáš* 1,3, 1,5, 1,10, 2,1, 2,2, 3,3, 3,4, 4,1, 4,5, 4,6, 4,8, 4,9, *stala* 1,4, *snad* 1,6, *nas* 1,6, 1,11, *los* 1,7, *jdeš* 1,8, *cos* 1,10, *vás* 1,12, *jaks* 1,14, *taks* 1,14, *točíš* 1,16, *sstúpil* 2,7, *pozdvihneš* 2,7, *s stolice* 3,6, *své* 4,2, *hněváš* 4,9, *žělíš* 4,10, *z něhožtos* 4,10, *anis* 4,10, *velíš* 4,11). Ve všech ostatních případech jsou hlásky *s*, *š* zapisovány pomocí *f* (tzv. dlouhé *s*).

Psaní velkých písmen

V textu se vyskytuje malý počet vlastních jmen. Jsou to: *Jonáš*, *Amatha*, *Joppen*, *Ninive*, *Tars*, *Žid* (jména jsou uváděna v nominativu, v textu se vyskytují v různých tvarech a s různou četností). Uvedené výrazy jsou psány vždy s malým počátečním písmenem; velké počáteční písmeno ve slově *Žid* souvisí s největší pravděpodobností se začátkem nového větného úseku, nikoli s označením příslušníka daného národa.

Malá počáteční písmena jsou používána i u slov *Bůh*, *Hospodin*, *Pán*. V současnosti bývají tyto výrazy psány s velkým písmenem na vyjádření náboženské úcty, ve středověku však byla tato pojmenování spjata s významem užitého výrazu (Daňhelka 1985: 295); nehledě k tomu by však byla tato slova – v souladu se způsobem psaní vlastních jmen a názvů v tomto textu – zřejmě zapsána v každém případě s malým písmenem.

Hranice slov v písmu

Na rozdíl od dnešní doby nejsou dodržovány mezery mezi některými předložkami a následujícím slovem. Jednoslabičné předložky jsou ve většině případů psány dohromady s následujícím slovem; z těchto jsou psány v některých případech zvlášť pouze předložky *k*, *o*, *do*, *od*, *na*. Jako jedno slovo jsou proto zapisovány i dnešní příslovečné spřežky, u kterých lze jinak předpokládat, že v době vzniku rukopisu zachovávaly ještě původní samostaný význam předložky a jména. Dvouslabičné předložky jsou psány zvlášť, kromě předložky *ote*. Žádné bezvýjimečné pravidlo jsem zde nezjistila, pouze předložky tvořené jedním písmenem jsou skoro vždy psány dohromady a předložky nacházející se před vlastním jménem bývají obvykle psány zvlášť.

Stejně tak bývají psány dohromady s následujícím slovem spojky *a*, *i*, zde je ale poměr obrácený, tzn. že častěji stojí tyto spojky samostatně. Jak v případě předložek, tak v případě spojek je však třeba podotknout, že ne vždy je v rukopisu jasně rozeznatelné, zda mezi slovy je, či není mezera.

Spojka *-li* je připojována k předcházejícímu slovu bez spojovníku.

Interpunkce

Jak už jsem uvedla v kap. 2.2, je na některých místech v rukopisu mezi slovy použita svislice, která nejspíše označovala pauzový předěl. Její výskyt je však zdá se nepravidelný a značení nezřetelné. Jiná interpunkční znaménka se v textu nevyskytují.

4.2 Hláskosloví

Text Mikulovské bible pochází z 15. století. V této době už byly v češtině provedeny některé hláskové změny, díky kterým původní staročeský hláskoslovný systém doznává určitých změn. Je to např. vznik souhlásek *d'*, *h*, *ř* a *t'*, které systém původně nezahrnoval, nebo odstranění měkkostní korelace u souhlásek, jež do určité míry ovlivnilo i samohláskový systém. Dalším významným faktorem je i změna samohlásek – mění se většinou dlouhé vokály a diftongy, krátké vokály zůstávají obvykle beze změn.

Nyní ke konkrétním hláskovým změnám, které probíhaly ve staré češtině.

4.2.1 Hlavní staročeské hláskové změny

Od 14. století dochází k četným změnám jak v samohláskovém, tak i v souhláskovém systému. Při těchto změnách se přitom nemění pouze jednotlivosti, nýbrž dochází k proměně vztahů uvnitř hláskoslovného systému českého jazyka. V této kapitole popíšu nejdůležitější hláskové změny a jevy, které probíhaly ve staročeském období od 14. stol., spolu s jejich časovým zařazením. Na příkladech prokážu, zda se v textu projevují či nikoli.

Doklady v textu se snažím uvádět v úplném výčtu (v případě opakování téhož tvaru stejného slova uvádím pouze jeden z nich), pokud je však takových dokladů mnoho, nabízím pouze reprezentativní výběr. Všechny příklady jsou v transkribované podobě, lokalizaci v textu uvádím pouze v ojedinělých zajímavých případech.

Přehláska 'u > i (2. a 3. čtvrtina 14. století)

V postavení po palatální nebo palatalizované souhlásce se přední varianta samohlásky *u* měnila v *i*, a to jak na konci, tak i uvnitř slova. Přehláska, která se nejprve uplatňovala důsledně, později v některých případech ustoupila vlivem analogie. Výsledky této změny způsobily další odlišení tvrdých a měkkých deklinací. Přehláska proběhla hlavně v Čechách, dále k východu případů ubývá.

V textu provedeno: *na moři, vnitř, k tovariši, točíš, zemi, očí, lidé, slitovanie, slíbili, již, duši, Jonáši, smiluji, ostříehají, tisíc, pravici, levici.*

Přehláska 'o > ě, 'ó > ie (14. a 15. století)

Po palatálních souhláskách se přední varianta samohlásky *o* měnila v *e* už v praslovanštině. Zde zmíněná přehláska se uplatňovala později u přípon a koncovek začínajících na *o*. V těchto případech se tedy přední varianty *o/ó* měnily na *ě/ie*, po měkkém *l* na *e/é*. Tyto přehlasované podoby se objevují v textech nepravidelně a po 15. století opět ustupují. Ústup přehlasování souvisí (analogicky k ostatním přehláskám) s ústupem flexivnosti v následujícím období. Jako památka na tento proces se zachovaly ojedinělé slovní tvary, jako např. *mořím* nebo *koním*.

V textu neprovedeno: *Jonášovi, Jonášovu.*

Ztráta jotace – změna ě > e (14. – začátek 15. století)

Krátký diftong *ě* zapisovaný ve staročeských památkách jako spřežky *ie/ye* nebo pouze jako *e* se po palatálních a palatalizovaných souhláskách měnil v *e*. Změna postupovala od měkkých souhlásek (*j, ň, d', t'*) přes tupé sykavky (*č, š, ž*) až k souhláskám *c, s, z, ř*. Stranou

těchto souvislých změn proběhla již ve 13. století změna $\check{e} > e$ po l' . Po retnicích (b, f, p, v, m) probíhal vývoj odlišně, docházelo k tzv. rozložené výslovnosti [bje], [vje] apod., přesto se však i zde projevovala slabá tendence ke změně $\check{e} > e$; výsledky této změny zůstaly zachovány ve východočeských nářečích. Ztráta jotace proběhla na celém českém území.

V textu někdy dosud neprovedeno: *sě* (důsledně dodržováno), *zasě*, *řeka*, *sědl*, *břečtan*, *žělěš*, ve větší míře však provedeno: *vece*, *poče*, *búře*, *muže*, *vzeli*, *Jonáše*, *břiše*, *obezřenie*, *zavřely*, *umřel*, *dobře*, *cesta*, *dvadcet*, *čtyřidcet*, *stolice*, *neokúšejte*, *břečtan*, *uzřel*.

Diftongizace $y > ej$ (konec 14. – 16. století)

Na místě jednoduché hlásky y se objevuje diftong *ej* (zapisovaný jako *ey*, popř. *ay*), přičemž tato změna se uplatňovala především v Čechách a na západní a střední Moravě, a to hlavně v koncovkách, v základech slov již méně. Ve středomoravských nářečích se tento diftong měnil dále na \acute{e} , do ostatních moravských nářečí tato změna nezasáhla. Ačkoli od 15. století dokladů s provedenou diftongizací přibývá, zachovávají psané památky většinou způsob psaní s y a po obrození diftongizace – až na několik výjimek – ze spisovného jazyka zcela ustupuje.

V textu neprovedeno, např. *svatý*, *milostivý*, *trpělivý*, *mnohý*.

Diftongizace $ú > ou$ (konec 14. – 16. století)

Dlouhé $ú$ bylo nahrazováno diftongem *ou* zapisovaným jako *au*. Změna probíhala v Čechách a na západní a střední Moravě, a to nejen v běžně mluveném, nýbrž i ve spisovném jazyce (výjimkou byly pozice na začátku slov, kam tento diftong na rozdíl od mluvené řeči pronikal nepravidelně a po obrození takřka vymizel). Na střední Moravě se diftong dále monoftongizoval na \acute{o} , do ostatních moravských nářečí tato změna nepronikla.

V textu neprovedeno: *vstúpil*, *přistúpil*, *jdúce*, *búře*, *sú*, *velikú*, *búrenie*, *slúžiti*, *zamúcenie*, *tvú*, *mú*, *súžena*, *rícho*, *neokúšejte*, *rukú*, *hlavú*.

Diftongizace $\acute{o} > uo$ (14. století), monoftongizace $uo > \acute{u}$ (15. – 16. století)

Diftong *uo* se pravidelně vyskytuje již v 15. století a od konce 14. století můžeme nalézt i první doklady na monoftong \acute{u} . Při monoftongizaci byla zeslabována *o*-ová složka, což se v grafice projevilo psaním \acute{u} (malé *o* psané nad *u* naznačovalo jeho redukci ve prospěch *u*). Existují i doklady labializace před krátkým *o*, ta se však plně nerozvinula a posléze došlo k zpětné monoftongizaci; výjimkou jsou některá slova, u nichž došlo k vydělení labializace před *o* po předložkách a předponách (např. *vúbec*, *vúči*, *zústati*). Tento jev lze vysvětlit pomocí analogie, kdy změna, která postihuje vokál dlouhý, přesahuje i k vokálu krátkému,

v případě výše zmíněných spřežkových výrazů pak lze uvažovat i o možnosti, že *o* bylo již před samotnou diftongizací zdlouženo (Komárek 1962: 119).

Diftongizace *ó > uo* měla vliv i na ztrátu jotace: jelikož byla soustavně provedena jen v dlouhých slabikách, získává tím diftong *ie* zadní labializovaný protějšek a upevňuje si tak své místo v systému; naopak v krátkých slabikách diftongizace provedena nebyla, hláska *ě* tak nemá oporu a splývá se samohláskou *e*. Diftongizace byla první změnou, která vedla k rozlišení krátkých a dlouhých samohlásek. (Komárek 1962: 125, 179) Změna proběhla na celém českém území.

Diftongizace v textu jednak neprovedena: *tvój, mój, koncóm*, jednak provedena: *buoh, puost* (včetně labializace před krátkým *o* ve slově *skuot* 3,8). Následná monoftongizace dosud neprovedena.

Monoftongizace ie > í (15. – 16. století)

Změna probíhala od začátku 15. století a proběhla ve všech případech, na celém území českého národního jazyka. V diftongu, ve kterém původně převažovala složka *e*-ová, nabyla postupně vrchu složka *i*-ová. Změna proběhla na celém českém území.

V textu neprovedeno, např. *božie, vietr, zvieme, pekelnieho, spasenie, ostriehají, svítanie*.

Úženi é > í (15. – 16. století)

Toto nahrazování *é* probíhá od 15. století stále častěji, přičemž hláska *í* může být zapisována obojím způsobem (*í/ý*). Ve slabice *lé* probíhala tato změna pomaleji a některé tvary *s é* mizí až v 18. století. Do spisovného jazyka pronikla změna nejčastěji po měkkých souhláskách, v ostatních případech jen nepravidelně; v některých případech existuje pouze podoba *s í*, v jiných pouze podoba *s é* a v dalších existují dublety. V koncovkách byly původně možné obě podoby, později se především vlivem gramatiky Dobrovského ustalují jako spisovné podoby *s é*. Změna proběhla na území Čech a střední Moravy.

V textu neprovedeno, např. *velikého, svěmu, kterakého, podruhé, želěš*.

Změna aj > ej (15. – 16. století)

Tato změna se týkala pouze téžeslabičného *aj*, v různoslabičných kombinacích k ní nedocházelo. Pravidelnost změny byla v některých případech ovlivněna působením analogie s příbuznými slovy (*tajemství* → *tajný*) nebo jinými tvary téhož slova (*kraje* → *kraj*). Změna proběhla na území Čech a střední Moravy, tam se však *ej* dále měnilo v *é*.

V textu neprovedeno: *vzývaj, nedávaj, volajte, nazajtřie*.

Změny v rozložení samohlásek *i, y*

Po zániku párové měkkosti souhlásek se z variant jednoho fonému staly dočasně opět dva fonémy samostatné, schopné rozlišovat význam. Záhy se však vzájemný poměr těchto samohlásek změnil, a to tak, že po souhláskách *c, z, s* přešlo měkké *i* v tvrdé *y*. V našem úryvku můžeme pozorovat, že psaní *y* po sykavkách je skutečně důsledné, výjimkou je pouze slovo *tisícov* 4,11, kde je po *s* psáno *i*; motivace tohoto psaní, pokud by se nemělo jednat o písarskou chybu, se mi nepodařilo dohledat. K používání grafémů *i/y* v ostatních situacích blíže v kapitole 4.1.

Slabikotvorné likvidy *r, l*

Slabikotvorné likvidy *r, l* se vyvinuly ze skupin *ɾr, ɾr, ɾl, ɾl*. V 11. až 14. století se často vyslovovaly s různými průvodními vokály, které mohly stát jak před likvidou, tak i za ní. Od 12. století se ve skupinách *čr, žr* pozvolna ustaluje užívání vokálu *e*, a to v postavení před hláskou *r*, v ostatních skupinách hlásek vzniká slabičné *r*. V případě *l* se už před 13. stoletím ustaluje skupina *lu*, pouze po retnicích vzniká slabikotvorné *l*.

V textu se vyskytuje slabikotvorné *r* nejen ve slovech *smrt, srdce, milosrdný* a *trpělivý*, ale i ve slově *črva* 4,7, kde bychom již spíše očekávali vložené *e*, jelikož od 14. století je slabikotvorné *r* v těchto případech nahrazováno skupinou *er* poměrně běžně (Lamprecht 1986: 76); jiná slova s touto skupinou hlásek pro porovnání míry pravidelnosti v textu nejsou. Skupina *lu* se vyskytuje pravidelně (např. *mluvím, hlubokosti*).

4.2.2 Souhrn hláskosloví

Vzhledem k míře provedení jednotlivých hláskových změn v textu úryvku lze říci, že jeho jazyková podoba vcelku odpovídá předpokládané době napsání Bible mikulovské, tedy kolem poloviny 15. století.

Ke starší době vzniku, tedy 1. pol. 15. století (viz kapitola 2.1), by odkazovaly některé hláskoslovné jevy, které z českého jazyka mizely už od 14. století. Především je to zachovávaná jotace v některých slovech a občasný výskyt monoftongu *ó* (příslušné změny – ztráta jotace a diftongizace *ó > uo* – probíhaly od 2. pol. 14. století). Obě tyto hláskové změny jsou v textu zachyceny ve svém započatém, dosud však neukončeném procesu.

Diftongizace *ú > ou*, která v textu není provedena, probíhala sice již od konce 14. století, ukončena byla ale až v 16. století, proto nevypovídá ve prospěch ani jednoho z obou vyslovených názorů na dataci Bible mikulovské. Neprovedená přehláska *’o > ě* také nevypovídá nic jednoznačného, neboť se objevovala v psaných textech nepravidelně.

Ostatní změny významné pro časovou lokalizaci (*y > ej, uo > ů, ie > í, é > í, aj > ej*), v analyzovaném textu neprovedené, probíhaly v českém jazyce od 15. do 16. století, v textu se tudíž projevit mohly, není však nikterak zarážející, že tomu tak není.

V potaz je třeba vzít také skutečnost, že biblický jazyk se projevuje a vždy projevoval sklonem k archaičnosti.

4.3 Tvarosloví

V této části se budu věnovat jednotlivým slovním druhům a jejich tvarům. Mým záměrem není pouštět se do komplexního popisu fungování jazykového systému na této rovině v historické češtině, nýbrž vyjdu z příkladů konkrétních výskytů v našem úryvku. Soustředím se přitom na takové podoby slov, které jsou ve srovnání se současnou češtinou odlišné nebo netypické, přičemž pozornost budu věnovat hlavně slovesným tvarům.

Historické mluvnicе českého jazyka bývají obvykle koncipovány z morfologického hlediska, tedy podle způsobu skloňování a časování slovních druhů. Já zde naopak upřednostňuji hledisko slovnědruhové a postupuji tak v souladu s mluvnicemi současného jazyka. Do jazykové analýzy proto zahrnuji všechny slovní druhy, tedy i ty neohebné, a všímám si všech zvláštností, pokud jde o podobu slov a jejich používání, nejen z oblasti flexe, abych tak mohla upozornit na různé typy odchylek vzhledem k současnému stavu češtiny. Jelikož ale otázka ohýbání slov zůstává naprosto primární, spočívá největší zájem na jménech a slovesech. Jednotlivé slovní druhy budu vykládat v pořadí, jaké je obvyklé v současných mluvnicích. Pro uváděné příklady slov a odkazy k textu platí totéž, co v předešlé kapitole.

Obecně lze říci, že pokud jde o jednotlivé slovní druhy, zdaleka největší zastoupení v analyzovaném textu mají podstatná jména, a to převážně v nominativu, a slovesa. Poměrně častá jsou i zájmena, naopak příslovce a přídavná jména, která se používají k obohacení jazyka, se vyskytují zřídka a např. citoslovce se nevyskytují vůbec. To je dáno především tím, že se jedná o překlad, který dbal v první řadě na co nejpřesnější převedení latinského textu do češtiny, nikoli na stylistickou rozmanitost či obraznost jazyka. Podoby slov (s výjimkou sloves) se příliš neliší od současné češtiny, zvláště pomíneme-li odlišnosti plynoucí z neprovedených hláskových změn. Nyní k jednotlivým slovním druhům.

4.3.1 Podstatná jména

Důležitými mluvnickými kategoriemi nejen u substantiv, ale u jmen obecně, jsou pád, rod a číslo.

Ve staré češtině existoval stejný počet pádů jako dnes, tedy sedm. Způsob deklinace u substantiv byl však na rozdíl od současné češtiny původně dán jejich kmenotvornou příponou. Tu tvořila buď samohláska, nebo kombinace samohlásky a souhlásky. Podle toho se pak rozlišovaly deklinační typy samohláskové a souhláskové, tzv. kmeny, které se později vlivem hláskových změn rozštěpily na tvrdé a měkké a ještě později vlivem rodu a životnosti na mužské, ženské a střední.

Rod jako morfologická kategorie neměl zpočátku na podobu substantivního tvaru žádný vliv, postupně se ale začal stále více prosazovat. Ve staročeském období tak původní kmenový princip stále deklinaci ovlivňuje, ale začíná se již projevovat výrazně i vliv rodu a životnosti – v kombinovaném rodově-kmenovém deklinačním systému lze vyčlenit 16 samohláskových a 6 souhláskových deklinací. Postupně se však rod a životnost stávají hlavním organizačním principem a v 17. století je už skloňování zhruba v takové podobě, v jaké ho známe dnes.

Gramatické číslo rozlišovalo ve staročeském období kromě dnešního singuláru a plurálu také duál, což byla kategorie založená spíše na pojmu párovosti než na číselném pojmu *dva*. Ve staré češtině se duál používal poměrně často, zvláště pro označení tělesných údů. Pro omezené využití se však postupně přestával odlišovat od plurálu a zanikal. V kulturní češtině duál zaniká koncem 15. století. V nové češtině jsou pozůstatkem této kategorie tvary číslovek *dvě*, *obě*, některé tvary substantiv (např. substantiv *ruce*, *kolena*) nebo tvar číslovky *sto* ve spojení *dvě stě*.

Podstatná jména v našem textu se většinou shodují svými tvary s tvary v současné češtině, najdeme ale i odchylky. Odchylky, které nejsou hláskoslovného charakteru, mají původ ve způsobu skloňování podle kmenového principu.

Dnes neobvyklá koncovka je v nominativu plurálu u slov *tokové* 2,4, *volové* 3,7, *bravové* 3,7, kde koncovka *-ové* odpovídá skloňování podle mužských *u*-kmenů (podobné archaické tvary bychom ale našli v biblickém textu či v poezii i v moderní době). Další rozdíl je u slov *z břečtana* 4,9, *od počátka* 4,7, kde koncovka tvaru genitivu singuláru odpovídá skloňování podle mužských *o*-kmenů. V nominativu plurálu od slova *muž* je pokaždé tvar *mužie*, slovo *muž* přitom patřilo k *jo*-kmenům, kde byla pro nom. pl. koncovka *-i*; tento nesoulad může být způsoben jednak tím, že k některým slovům *o*-kmenů a *jo*-kmenů pronikala v nom. pl. od mužských *i*-kmenů koncovka *-ie*, jednak se mohl uplatnit i vliv kolektivního typu – *bratřie*, *kněžie* (Vážný 1970: 29).

Genitiv singuláru od slova *tvář* zní *tváři* 1,3 místo *tváře*, což je tvar odpovídající původnímu skloňování podle *i*-kmenů. Lokál singuláru slova *koráb* zní *korábě* 1,5 (dnes

bychom použili *korábu*), přičemž *-ě* je koncovka *o*-kmenů, které byly ve staré češtině základní deklinací maskulin. O skloňování podle *o*-kmenů a vazbu s lok. sg. jde i u spojení *sědl v popele* 3,6, z důvodu ztráty jotace je tu ale koncovka *-e*. Dále jsou tu oproti současnému stavu jazyka rozdíly v koncovkách způsobené dosud neprovedenými hláskovými změnami, např. u dějových substantiv středního rodu, kde ještě nedošlo k monoftongizaci *ie > í* (*dřiemanie, slitovanie*), nebo v instrumentálu singuláru ženských *a*-kmenů, kde není provedena diftongizace *ú > ou* (*nad hlavú*).

V textu se vyskytují i dva příklady duálu, a sice *rukú* (*v rukú jich* 3,8; lok. du. ženských *a*-kmenů) a *očí* (*očí tvú* 2,5; gen. du. středních *s*-kmenů; není zde již původní tvar *očí* z důvodu provedení přehlásky *'u > i*). Oba původní duálové tvary substantiv však přešly do nové češtiny a zobecněly, proto archaicky působí pouze duálový tvar adjektiva.

4.3.2 Přídavná jména

Přídavná jména měla původně jmenné skloňování, které bylo dáno stejně jako u podstatných jmen kmenotvornou příponou. Později se vyvinula i deklinace složená, a to ze spojování původních jmenných pádů adjektiva s týmiž pády postpozitivního zájmena *jb, ja, je* (to přesněji určovalo substantivum, k němuž se adjektivum pojilo) a následným stahováním v 10. století. Vznikly tak nové koncovky s dlouhými vokály, které v deklinaci adjektiv převládly a rozšířily se i k některým substantivům, zájmenům a číslovkám. Současné mluvnické vyčleňují ještě deklinaci smíšenou, kdy část tvarů určitého adjektiva odpovídá skloňování jmennému a část skloňování složenému.

Přídavná jména, která se v textu vyskytují, jsou jak kvalifikační (*zlé, veliký*), tak relační (*nebeského, králových, pekelného*) a náleží většinou k typu složené deklinace (tvrdé i měkké). Rozdíly oproti dnešnímu stavu jsou dány pouze vlivem dosud neprovedených hláskových změn (*božie* m. *boží*, *velikú* m. *velikou*).

Vyskytují se zde i dva případy jmenného skloňování, a sice u slov *páně* (*od tváři páně* 1,3; gen. sg. adjektiva *pán*; skloňování podle mužských *jo*-kmenů¹) a *živu* (*živu býti* 4,8; dat. sg. adjektiva *živ*; skloňování podle mužských *o*-kmenů).

K adjektivní deklinaci smíšené patří zájmena přivlastňovací¹. Z nich se analyzovaném v textu vyskytují výrazy *králových* 3,7 (gen. pl.) a *Jonášovu* 4,8 (ak. sg. f.), které svými tvary odpovídají současnému skloňování.

¹ Jako pozůstatek po jmenné deklinaci adjektivní se tvar *páně* v této ustrnulé podobě zachoval dodnes (Vážný 1970: 105); používá se především v oblasti náboženství, kde *pán* je synonymem ke slovu *bůh*.

Kromě základních tvarů adjektiv se vyskytují i tvary stupňované *vietsieho* 3,5, *menšieho* 3,5, *lepšie* 4,3; skloňování odpovídá deklinaci složené měkké a uvedené tvary jsou v podstatě stejné jako v dnešní době. V případě prvních dvou uvedených příkladů se sice formálně jedná o komparativ, v textu ale plní spíše funkci superlativu.

4.3.3 Zájmena

Většina zájmen si vytvořila vlastní deklinační typ, a sice deklinaci zájmennou, která je starobylá a proti deklinacím jmenným je vymezena některými typickými příponami. U zájmen se rozlišují dvě základní skupiny, a sice zájmena bezrodá a rodová. Zájmena bezrodá, která nerozeznávají gramatický rod, jsou starší a patří k nim zájmena osobní *já*, *ty*, *my*, *vy* a zájmeno zvrtné *se*, v době existence duálu to byla ještě zájmena *vě* (*my dva*) a *va* (*vy dva*). Ostatní zájmena jsou pak rodová, z nichž starší rozeznávají pouze dvojí rod, osobní a věcný (*kto* – *čso*), ostatní pak rozeznávají rod trojí: mužský, ženský a střední (deklinační tvrdá *t(en)*, *ta*, *to* a měkká *j(en)*, *ja*, *je*).

Zájmena se v našem textu vyskytují poměrně často. Jedná se převážně o zájmena osobní v nejrůznějších tvarech. Nyní k některým tvarům konkrétněji.

Zájmena osobní: Zájmeno *já* zde najdeme již v této podobě, ačkoli až do 15. století se udržoval i starší tvar *jáz*. V jediném výskytu genitivu je použit původní delší tvar *mne* 4,3. Ve všech případech akuzativu je použit výhradně původní kratší tvar *mě* 1,2, ačkoli už v nejstarších památkách se ve funkci ak. vyskytuje i genitivní tvar *mne*; obdobně i v opačném směru proniká akuzativní tvar *mě* do gen. (Vážený 1970: 121). V dativu je tvar *mi* 4,8. U zájmena *ty* je v dativu použit vždy delší tvar *tobě*, v jednom případě akuzativu kratší tvar *tě* 1,6. U zvrtného zájmena nalezneme v genitivu a dativu delší tvary *sebe* 3,6, *sobě* 4,1; pro dativní tvar *si* jsou ve staré češtině jen vzácné doklady z 2. pol. 15. stol., hojnější jsou až od 17. stol. (tamtéž: 121). U zájmen *my*, *vy* se v textu vyskytují ještě původní akuzativní tvary *ny* 1,14, *vy* 1,12. U zájmena *on* je v akuzativu jednak tvar *ho* 4,6, jednak i tvar *naň* 1,3². V akuzativu sg. m. pak najdeme delší tvar *jeho* (*vyvrát' jeho* 2,11), ale až na tento jeden zřejmý případ prostého zájmena osobního se v dalších případech dá uvažovat už i o osobním zájmenu *jeho* ve funkci přivlastňovací (např. *zlosti jeho* 1,2). Od osobního zájmena *oni* se v textu

¹ V. Vážený řadí skloňování přivlastňovacích zájmen k deklinaci jmenné *o*-kmenové a *a*-kmenové (Vážený 1970: 98).

² Tvary končící na *-ň* jsou památkou na původní podobu zájmena *on*, která zněla *jb*; ve spojení s předložkami končícími na *-n* se skupina *nj* měnila na *švu* v *ň* a tato podoba se později začala používat i po předložkách, které na *-n* nekončily; obdobně lze vyložit i počáteční *ň* u zájmen *ním* apod. (Kučera 1996: 61).

vyskytuje genitivní tvar *jich* (*rukú jich* 3,8, *skutky jich* 3,10), který stejně jako tvar *jeho* inklinuje už spíše k posesivní funkci.

Zájmena přivlastňovací: Z této skupiny zájmen se zde vyskytují zájmena *mój, mého, mú, mé, tvój, tvá, tvé, tvú, tvého, své, svého, svému*, popř. *jeho* a *jich*. Rozdíly jsou pouze hláskoslovné, tvar *tvú* 2,5 je duálový tvar genitivní. O možné posesivní funkci zájmen *jeho* a *jich* jsem psala v předešlém odstavci. Zájmeno *jich* bylo později rozšířeno analogicky podle dvojice *ho – jeho* o *je-* (obdobně i *jie* → *jejie*). V 15. století je tvar *jejich* ještě vzácný, ale po jeho rozšíření došlo k významovému rozrůznění, kdy *jejich* plnilo funkci posesivní a *jich* funkci zájmena osobního.

Zájmena ukazovací: Tato zájmena se v textu často nevyskytují, jsou to zájmena *to, ti, tato, toho, tohoto* a jejich podoby se shodují s dnešním způsobem skloňování i psaní. Najdeme tu i tvary ukazovacího zájmena *sám* s vytýkácí funkcí (*sám* 4,5 – nom. sg. m., *samého* 4,10 – gen. sg. m.).

Zájmena tázací a vztažná: Z tázacích zájmen se v textu vyskytují zájmena *co, kto, který, která, kterakého* (rozšířený tvar, podobně jako u zastaralé dvojice *ký – kaký*), ze vztažných zájmen jsou to *co, jenž, jenžto, němžto, něhožto, který, která(ž), kterážto, ješto, jížto*. Obvyklé je zde spojení zájmena vztažného s ukazovacím zájmenem *to* za účelem zesílení, tvary *kto* a *ješto* jsou v asimilované podobě. Ukazovací zájmeno *co* je v jednom případě na začátku věty spojeno se zesilovací částicí *-t'* (*coť* 4,4).

Zájmena záporná a neurčitá: V textu je jedno zájmeno záporné: *ničehož* 3,7 (zájmeno *nic* v genitivním tvaru, které je spojeno s částicí *-ž*) a jedno zájmeno neurčité: *cožkoli* 2,10 (původní tázací zájmeno *co* + zesilovací částice *-ž* + příklonné slovo *-koli*). Oproti dnešku zde nejsou žádné odchylky.

4.3.4 Číslovky

Číslovky si nevytvořily zvláštní skloňování, skloňovaly se podle povahy kmene, funkce a významu buď jako substantiva, adjektiva nebo jako zájmena.

V textu se vyskytují obvykle číslovky základní: 3, 4 (u těchto číslic lze ale předpokládat, že navzdory chybějící tečce mají – analogicky k označení „*druhá kapitola*“ – funkci číslovky řadové), *jednoho, jednu, tři, dvacet, čtyřiceti, stu* a *tisícov*. Jednou se objevuje číslovka řadová: *druhá* a jednou číslovka neurčitá základní¹: *všecky* 2,4. Tvary samy

¹ Tak podle V. Vážného (Vážný 1970: 156), dnes se veškeré varianty výrazu *všechn* řadí mezi tzv. totalizátory, čili zájmena vyjadřující význam úplného množství.

jsou v souladu se současným stavem jazyka, odchylky pocházejí z rozdílné hláskoslovné podoby, popř. ze spojování s jinými pády, než je tomu dnes.

Rozdílné psaní základních číslovek 20 a 40 souvisí s jejich původní podobou, kdy se jednalo o dvojčlenné složené výrazy (*dva desěti, čtyři desěti*), které byly později zredukovány na nominální tvar *dvadceťi, čtyřidceťi* a ještě později na současný tvar *dvacet, čtyřicet*. Obdobně je tomu i u ostatních číslovek vyjadřujících desítkový počet.

Nezvyklé je slovní spojení *cesty se tři dni* 3,3, které znamená totéž co *cesta asi třídenní*. V Bibli olomoucké je podoba číslovky s krátkým *-i* a odpovídá vazbě s akuzativem, Malý staročeský slovník naopak u hesla „s, se“ udává vazbu s genitivem a s dlouhým *-í* (*cesta se tři dni*). J. Gebauer ve své mluvnici v souvislosti s předložkou *s* píše, že vazba s akuzativem znamená „s koho nebo seč kdo jest, t.j. komu nebo čemu se vyrovnává“ (Gebauer 2007: 489) a výslovně uvádí spojení *se tři dni*, vazba s genitivem pak podle něho značí, „se kterého předmětu (odkud) děj se nese a zvláště od jehož povrchu děj se nese“ (tamtéž: 490); s ohledem na tuto informaci jsem proto jako vhodnější zvolila při přepisu vazbu akuzativní.

Neobvyklé je i spojení *viece než dvadceťi ku stu tisícov lidí* 4,11, které odpovídá dnešnímu *více než sto dvacet tisíc lidí*. Ve staré češtině se však lze s podobnými, dnes již nezvyklými způsoby tvoření číslovkových výrazů setkat běžně. Číslovka *sto* je v dativu, tak jak to vyžaduje předložka *ku*, číslovka *tisíc* v genitivu¹, zatímco dnes bychom i u ní použili dativ.

4.3.5 Slovesa

Slovesa jsou slovním druhem, který je v předkládaném textu zastoupen nejčastěji. Většina sloves ve staré češtině je stejně jako dnes tematických, k atematickým slovesům (bez kmenotvorné přípony v přítomném kmenu) patřily slovesa *býti, věděti, dáti, jmiati* a *jiesti*. Typy kmenotvorných přípon rozdělovaly slovesa do jednotlivých tříd, které pak určovaly způsoby časování (stejně jako dnes).

Slovesné tvary mohou být jednoduché nebo složené, a určité nebo neurčité. Určité slovesné tvary vyjadřují tyto gramatické kategorie: osobu, číslo, čas, způsob, slovesný rod a vid.

Osoba: Staročeská slovesa rozlišují tři osoby, přičemž třetí osoba je vzhledem k prvním dvěma nepříznačová. Koncovky osob jsou většinou odlišeny; výjimkou, kdy jsou

¹ Číslovka *tisíc* se sice původně skloňovala podle *jo*-kmenů, kde byla koncovka gen. pl. nulová, vedle ní ale brzo proniká od *u*-kmenů koncovka *-óv*, která je už v nejstarších českých památkách pravidlem (Vážný 1970: 31).

koncovky homonymní, jsou tvary druhé a třetí osoby singuláru imperativu¹, imperfekta a aoristu a dále druhá a třetí osoba duálu. Jelikož první a druhá osoba mívají výrazně rozdílné koncovky, stačí k odlišení třetí osoby koncovka nulová, proto už v předhistorické podobě zanikl u 3. os. sg. formant *-t* v koncovkách indikativu přítomnosti, v průběhu doby historické se pak pro 3. os. sg. i pl. přestalo v perfektu používat pomocné sloveso *být*.

Číslo: Stejně jako u jmen existovalo i u sloves vedle singuláru a plurálu ještě dvojné číslo (viz kapitola o substantivech). Jeho význam byl formální, byl prostředkem vyjádření gramatické shody přísudkového slovesa se subjektem v duálovém tvaru. Tyto duálové tvary zanikají v 15. století společně s duálovou flexí jiných slovních druhů, do dnešní češtiny se dochovala pouze nepůvodní koncovka *-ma* v první osobě plurálu v některých moravských nářečích.

Čas: Soustava časů byla ve staré češtině bohatší než dnes. Kromě nám známého přítomnosti a složených tvarů préterita a futura existovaly také jednoduché minulé časy aorist (vyjadřování děje ukončeného, tedy od sloves dokonavých) a imperfektum (obvykle vyjadřování děje v minulosti trvajících, tedy od sloves nedokonavých; pokud se tvořilo od sloves dokonavých, vyjadřovalo buď opakování nebo mělo modální odstín) a složený čas předminulý (antepreteritum, plusquamperfektum). Pro vyjádření času budoucího se mj. používaly i opisné tvary se slovesy modálními či fázovými (např. *začínati, jmieti*). Třetí osoba imperfekta měla zpočátku stejně jako osoba první a druhá složený tvar.

Aorist se tvořil jednak sigmatický (od sloves s infinitivním kmenem zakončeným na samohlásku, tzv. kmen otevřený) a jednak asigmatický (od sloves s infinitivním kmenem zakončeným na souhlásku, tzv. kmen zavřený), ten však na začátku historické doby ustupoval a byl nahrazován tzv. sekundárním sigmatickým aoristem. Aorist a imperfektum začaly zanikat od 14. století v souvislosti s rozvojem vidové kategorie (významy, které tyto časy vyjadřovaly, byly nově vyjádřeny v rozdílu vidovém), v 15. století již byly archaismy a v 16. století zmizely zcela.

Způsob: Ve staré češtině se rozlišuje trojí způsob – indikativ, imperativ a kondicionál. Posledně jmenovaný je vývojově nejmladší, o čemž svědčí jeho složený tvar, a to ve všech slovanských jazycích. Jeho tvoření pomocí aoristových tvarů slovesa *být* vypovídá o významové blízkosti děje minulého s dějem neskutečným či něčím podmíněným. Imperativ vznikl zřejmě obměnou tvarů optativu (dřívější tvar způsobu žádacího), indikativ navazuje na původní indoevropské tvary.

¹ V případě 3. os. sg. imperativu byl rozkaz zaměřen na osobu, které se rozkazuje nepřimo, spíše než o rozkaz šlo tedy o vyjádření přání, tzv. optativ. V nové češtině se již 3. os. sg. imperativu nepoužívá. (Dostál 1967: 32).

Rod: Stará čeština má, stejně jako dnes, dva rody: činný (aktivum) a trpný (pasivum). Na rozdíl od rodu činného doznal rod trpný do dnešních dob změny. Původně existoval pouze rod trpný zvrtný, později se vlivem překládání z latiny utváří i rod trpný opisný, který byl podle latinské předlohy tvořen *n/t*-ovým participiem a přítomným tvarem slovesa *být*, a to ve významu minulém. Tento způsob vyjádření byl však v rozporu s českou soustavou časů (přítomní tvar spoluutvářel čas minulý) a navíc ztěžoval vyjadřování času přítomného a budoucího, proto došlo v 17. století k jeho přeměně na přítomní význam opisného pasiva a k vyjadřování pasiva minulého, resp. budoucího se začaly používat tvary pomocného slovesa *být* minulého, resp. budoucí (Lamprecht 1986: 198). Dostál však uvádí, že staročeské opisy s příčestím trpným mohou mít sloveso *být* ve všech tvarech, tedy se všemi slovesnými způsoby i časy a také s infinitivem (Dostál 1967: 70).

Vid: Kategorie slovesného vidu, která vyjadřuje dokonavost a nedokonavost slovesného děje, popř. jeho násobenost či nenásobenost, je poměrně mladá a gramatikalizovala se během 14. a 15. století. Některá slovesa byla ve staré češtině vidově nevyhraněná, takže vyjadřovala oba vidy současně. Jak už jsem uvedla výše, rozvoj této gramatické kategorie vedl k zániku jednoduchých minulých časů a také ke změně ve vyjadřování času budoucího.

Nyní konkrétně k jednotlivým slovesným tvarům v rámci analyzovaného textu.

Slovesné tvary neurčité

Infinitiv a supinum

Neurčité tvary infinitivní končily ve staré češtině na *-ti*, koncovka *-t*, tak jak ji známe z dnešní doby, signalizovala (spolu s neprovedenou přehláskou *'a > ě* před tvrdým *t*) jiný neurčitý slovesný tvar, a sice tzv. supinum. To se používalo po slovesech pohybu a pouze od sloves nedokonavých. V 15. a 16. století došlo k tvarovému splynutí supina s infinitivem a nová varianta zakončení postupně vytlačila původní infinitivní koncovku (tyto tvary infinitivů se sice používají dodnes, jsou ale pokládány za archaické či knižní).

Tvary supina se v textu nevyskytují, infinitivy jsou tyto: *spáti* 1,5, *obětovati* 2,10, *vcházeti* 3,4, *neodpustiti* 4,11.

Participium nt-ové

Toto participium je nazýváno též přechodníkem přítomným. Ve staročestině byly koncovky tvaru singuláru pro rod mužský a střední shodně *-a/-ě*, pro rod ženský to byla koncovka *-ci* a v plurálu u všech rodů koncovka *-ce*. Kromě nominativních tvarů se ojediněle

vyskytovaly i tvary akuzativní v mužském rodě, které končily na *-c*. Od 14. století tato akuzativní koncovka splývá s tvary ženského rodu (femininum tedy nově zakončeno na *-c*) a tato podoba proniká i do neutra.

V analyzovaném textu najdeme tyto tvary *nt*-ového participia pro mužský rod: *řka* 1,1, 2,3, 3,1, 3,4, 3,7, 4,8, *vstana* 1,6, 3,2, *maje* 4,2 a *jdúce* 1,3. První tři participia jsou v nominativu, posledně jmenované v akuzativu (*nalezl koráb jdúce do Tarsu*). Coby akuzativní přechodník by měl být ovšem zakončen koncovkou *-c*, jelikož koncovka *-ce* byla vyhrazena pouze plurálu. Takovéto tvary ale najdeme ve staročeských textech poměrně často. V. Vážný k tomu podotýká, že vývoj *nt*-ových participií souvisel se změnou jejich syntaktické funkce, kdy dostávala i význam a povahu adverbialní; tento fakt se prý projevoval ve staré češtině častou ztrátou koncovky *-i* v nom. sg. f. a koncovky *-e* v nom. pl., takže zněly stejně jako akuzativní přechodník, který naopak dostával koncovku *-e* (Vážný 1970: 107).

Participium s-ové

Participium *s-ové*, neboli přechodník minulý, se ve staročestně tvořilo od sloves dokonavých i nedokonavých. Podoby jsou shodné se současnou češtinou, pouze koncovka neutra se (stejně jako u participia *nt-ového*) původně shodovala s koncovkou maskulina a nikoli feminina, jak je tomu dnes.

V analyzovaném textu se žádné případy tohoto participia nevyskytují.

Participium l-ové

Toto participium se tvoří z infinitivního kmene pomocí koncovek *-l/-la/-lo* (sg.) a *-li/-ly/-la* (pl.) Používalo se při tvoření perfekta, plusquamperfekta a kondicionálu. K jednotlivým výskytům viz níže (složené slovesné tvary).

Participium n-ové a t-ové

Participia *n/t-ová* známe též jako přičestí trpná. Některá slovesa tvořila obě participia (*mléti* → *mle*n i *mle*t), většina pouze jedno z nich. Jejich pomocí je tvořen složený slovesný tvar – pasivum. K jednotlivým výskytům viz níže (složené slovesné tvary).

Slovesné tvary určité jednoduché

Prézens

V 1. osobě singuláru byla u všech tematických sloves původně koncovka *-u*, ve 3., 4. a 5. přítomní třídě pak od druhé čtvrtiny 14. století koncovka *-i*. Koncem 14. století pronikla

k některým typům sloves tematických koncovka *-m*, která byla původně pouze u sloves atematických. Náš text tomuto pozdějšímu stavu odpovídá, a tak vedle sloves atematických *sem*, *viem* najdeme s touto nepůvodní koncovkou i ostatní slovesa v 1. os. sg.: *bojím se*, *mluvím*, *prosím*, *hněvám se* atd. Kromě toho se zde vyskytuje i nepravidelný tvar *vědě* 4,2, coby pozůstatek indoevropského perfekta (s významem „dozvěděl jsem se, tedy vím“), který se vedle tvaru *viem* vyskytoval až do 16. století (Kučera 1996: 32).

U přítomných tvarů slovesa *být* se původní kořen *jes-* zachoval pouze u 3. os. sg. (*jest*), jinde bylo *-e-* vynecháno, později odpadalo i hiátové *j-*. Tvary *jsem/sem* atd. trvaly vedle sebe, přičemž vlivem analogie vznikaly varianty např. i u participií (*sa/jsa*, *súc-/jsúc-*). Tyto zdvojnásobené tvary mívaly stejnou platnost, platily však pouze pro kladné tvary slovesa, v záporných bylo vždy *-js-*. (Gebauer 1958: 412) V našem textu se vyskytuje takřka výhradně *sem*, *si*, *sú*, s jednou výjimkou (*jsi ty* 1,8).

Z dalších přítomných tvarů se v textu vyskytují: 2. os. sg. (*jdeš*, *hněváš se*, *žlěš*, *velíš*), 3. os. sg. (*trápí*, *nenie*, *vie*, *zdá se*), 1. os. pl. (*nezahynem(e)*, *prosíme*, *učiníme*) a 3. os. pl. (*nevědie*, *ostřiehají*). Přítomné tvary dokonavých sloves však mají stejně jako dnes funkci futura. Všechny odchylky od dnešních tvarů jsou pouze hláskoslovného charakteru.

Imperativ

Určitým slovesným tvarem je i imperativ. Původně existovaly tři typy imperativu, už ve staročeštině byly ale zachovávány jen ve zbytcích a převládl typ koncovek: *-o* pro 2. os. sg., *-m*, *-me*, *-my* pro 1. os. pl., *-te* pro 2. os. pl. (Kučera 1996: 5) Koncovky tvarů imperativu v našem textu odpovídají tomuto typu a ostatně i dnešnímu stavu jazyka.

Pro 2. os. sg. zde najdeme podoby *vstaň*, *jdi*, *kaž*, *vzývaj*, *pověz*, *nedávaj*, *vyvráť*, *obrat se*, *vezmi*, pro 1. os. pl. *vrzme* a pro 2. os. pl. *pod'te*, *vezměte*, *vrzte*, *neokúšejte*, *buďte*, *nepíte*, *volajte*. Většina rozdílů vyplývá z dosud neprovedených hláskoslovných změn, neobvyklé jsou pouze tvary *vrzte*, kde je imper. vytvořen od původního tvaru slovesa (infinitiv *vrći*, 1. slovesná třída), a *nepíte*, kde se jedná o původní tvar bez kmenotvorné přípony *j*, která vznikla sekundárně v přítomných tvarech v důsledku vyrovnávání s paradigmatickým slovesa *krýti* v rámci 3. přítomné třídy (Dostál 1967: 40).

Aorist a imperfektum

K určitým slovesným tvarům patřily dříve také jednoduché minulé časy aorist a imperfektum. Aorist vyjadřoval minulý děj ukončený a tvořil se od kmene infinitivního. Imperfektum vyjadřovalo minulý děj trvající nebo se opakující a tvořilo se od zvláštního

základu, kdy u sloves 5. a 6. infinitivní třídy s kmenem zakončeným na *-a* došlo ke změně kvantity této samohlásky na *-á*, u ostatních sloves byl kmen (po odpojení případné kmenové samohlásky) zakončen na *-ie*¹.

V našem textu jsou oba minulé časy na ústupu, což odpovídá jeho časovému zařazení (v 15. století byly již tyto časy archaické), přesto se v několika případech vyskytují. Jsou to aoristy pro 3. os. sg. *vece* 1,12, 4,4, 4,9, 4,10, *poče* 1,5, 3,4 a aoristy pro 3. os. pl. *vzbáchu* (*sě*) 1,5, *vzvolachu* 1,5, *vecechu* 1,8, 1,11. Všechny tvary aoristu jsou aoristy sigmatické. Aoristový tvar *vece* je vedle tvarů slovesa *být*, jež se dnes používají při tvoření kondicionálu, jediným dodnes užívaným (byť archaickým) pozůstatkem tohoto času, ovšem s významem přítomným.

Tvarů imperfekta je v textu více, pro 3. os. sg. jsou to výrazy *potopováše se* 1,4, *jdieše* 1,11, 1,13, *nadýmáše se* 1,11, 1,13, *bieše* 2,8, 3,3, 4,6, *sedieše* 4,5, *pálěše* 4,8, *žádáše* 4,8 a pro 3. os. pl. *biechu* 1,5, *ploviechu* 1,13, *nemožiechu* 1,13. Dva ze čtyř imperfektových tvarů slovesa *být* jsou součástí složených slovesných tvarů: *bieše* 2,8, *biechu* 1,5.

Za zmínku snad stojí skutečnost, že většina jednoduchých minulých časů se vyskytuje v první a čtvrté kapitole, ve zbývajících kapitolách je najdeme jen výjimečně.

Slovesné tvary určité složené

Perfektum (složené préteritum)

Perfektum se tvoří spojením indikativního přítomného tvaru slovesa *být* a *l*-ového participia významového slovesa. Pro starou češtinu je přitom charakteristické, že na rozdíl od dnešní doby používala pomocné sloveso i pro třetí osobu singuláru a plurálu; tvary bez *jest* a *sú* se s konečnou platností prosadily na začátku 16. století. Tento složený minulý čas nahradil po rozvoji vidové párovosti jednoduché minulé časy, ale sám je tvarem starobylým, proto nelze jeho vznik chápat jako reakci na zanikající aorist a imperfektum (Dostál 1967: 64).

V našem textu je perfektum ve srovnání s ostatními slovesnými tvary naprosto dominantní, uváděné příklady tak mají pouze ilustrační charakter. Ve třetích osobách stojí ještě ve většině případů pomocné sloveso, např. *byl jest*, *stalo se jest*, *uvrhli sú*, *báli sú se* apod. Vyskytují se ale i případy perfekta, kde již pomocné sloveso ve třetí osobě chybí, např. *nalezl*, *vstúpil*, *všel*, *přistúpil*, *obklíčila*, *zavřely*, *sědl*, *vola*.

¹ Tato skutečnost pomáhá odlišit aoristové a imperfektové tvary, protože samotné koncovky jsou pro 1. os. sg. a pro 1., 2. a 3. os. pl. imperfekta a sigmatického aoristu homonymní.

Pro 2. os. sg. je někdy pomocné sloveso *jsi* vyjádřeno pomocí příklonného *s*: *cos učinil* 1,10, *jaks ty chtěl* 1,14, *taks učinil* 1,14, *z něhožtos neusiloval* 4,10, *anis toho učinil* 4,10.

V samotných *l*-ových participiích není nic neobvyklého. Nezvykle působí snad pouze sloveso *sstúpil* 2,7, u něhož je výskyt dvou stejných hlásek *s* vedle sebe výsledkem uplatnění jerového pravidla.¹

Plusquamperfektum (antepréteritum)

Tzv. čas předminulý vyjadřoval děj, který předcházel jinému ději minulému. Tvořil se pomocí *l*-ového participia významového slovesa a minulých časů slovesa *být*, a to jak tvarů perfektových, tak i tvarů imperfektových a aoristových (po zániku jednoduchých minulých časů už jen pomocí prvně jmenovaných).

V textu jsou tři výskyty plusquamperfekta, všechny v 3. os. sg. m.: *byl pověděl* 1,10, *byl jest mluvil* 3,10, *bieše se upracoval* 4,6. V prvním případě je sloveso *být* v perfektu bez pomocného slovesa *jest*, v druhém v perfektu s pomocným slovesem a ve třetím případě je sloveso *být* v imperfektu.

Kondicionál

Podmiňovací způsob se tvořil pomocí *l*-ového participia významového slovesa a aoristových tvarů slovesa *být*, tedy pro jednotlivé osoby: *bych*, *by*, *by* (sg.), *bychom*, *byste/byšte*, *bychu* (pl.). Později byl tvar *bychu* nahrazen tvarem *by* a původní tvar *by* pro 2. os. sg. analogickým tvarem *bys*.

V analyzovaném textu se vyskytují kondicionálové tvary jednak samostatně stojící: *dálo by se* 1,7, *chtěli by* 1,16, *neuzřel by* 4,5, jednak ve spojení se spojkou *aby*: *utekl by* 1,3, *šel by* 1,3, *oblehčil by se* 1,5, *vrátili by se* 1,13, *nezahynuli bychme* 1,14, *pohltila by* 2,1, *přišla by* 2,8, *učinil by* 3,10, *utekl bych* 4,2, *byl by* 4,6, *umřela by* 4,8, *vzrostl by* 4,10.

Zajímavý je tvar pomocného slovesa *bychme*, který neodpovídá koncovkou správně utvořenému tvaru aoristu pro 1. os. pl. Vysvětlit to lze analogickým tvořením podle jiných tvarů pro tuto osobu.

Futurum

Složené tvary budoucího času, které se dnes tvoří od nedokonavých sloves, nebyly ve staré češtině ještě ustálené, někdy se k vyjádření budoucího děje používalo spojení

¹ Tzv. Havlíkovým jerovým pravidlem je vyjádřena zákonitost vokalizace a zániku jerů, ke kterým docházelo v 10. století. Podle tohoto pravidla se v souvislé řadě jerů bráno od konce slova sudé jery vokalizovaly v *e* a liché jery zanikaly. (Komárek 1962: 48)

významového slovesa se slovesy modálními nebo fázovými. V našem textu najdeme pouze jeden opisný tvar futura: *obětovati budu* 2,10.

Ostatní slovesa jsou dokonavá, proto je budoucí čas vyjádřen přítomným tvarem slovesa, např. *rozmyslí se* 1,6, *zvieme* 1,7, *učiníme* 1,11, *uzřím* 2,5, *splním* 2,10, *nezahyneme* 3,9.

Pasivum

Složené slovesné tvary pro rod trpný se tvoří pomocí participia *n/t*-ového a příslušného tvaru slovesa *být*. Motivace počátku jejich používání v českém jazyce souvisí s překlady z latiny, ve které se používalo pasivní perfektum (více u charakteristiky gramatické kategorie rodu v obecném úvodu ke slovesům).

Pasivní tvary se v předkládaném textu vyskytují zřídka, k jejich rozšířenému používání došlo především v době humanismu, kdy se latina stala jazykovým vzorem a kdy se usilovalo o bohatost vyjadřování a propracovanou větnou syntax. V textu najdeme tyto tvary opisného pasiva: *zavržen sem* 2,5, *súžena bieše* 2,8, *paseni bud'te* 3,7, *přikryti bud'te* 3,8. Pomocné sloveso *být* je ve tvaru, který odpovídá slovesnému způsobu, u indikativu pak také času pasiva.

4.3.6 Příslovce

Z příslovcí se v textu vyskytují příslovce způsobová/měrová (*ústavně, dobře, lépe, více, nadarmo, až*), časová (*tehda, opět, zasě, potom, navěky, ještě, nazajtršie, již, pak, podruhé*), místní (*tu, vnitř, kam*) a příčinná (*proč*). Jsou to jak adverbia původní, tak adverbia odvozená deadjektivní (základní i stupňovaná), a také adverbia zájmenná a příslovečné spřežky. Příslovce *dobře* působí v textu spíše v úloze částice (viz níže). Většinu těchto příslovcí známe i dnes, byť s jinou hláskovou podobou, pouze příslovce *vnitř* se dnes používá už jen ve spojení s předložkami ve formě spřežek *uvnitř, vevnitř, dovnitř, zevnitř*.

4.3.7 Předložky

Vzhledem ke stáří textu nepřekvapí, že většina předložek, které se zde vyskytují, jsou původní. Jsou to tedy nejčastěji předložky jednoslabičné, které od počátku plní pouze funkci předložkovou. Z toho zároveň vyplývá, že jejich repertoár není příliš široký, pro potřeby vyjadřování základních vztahů však dostačující.

Najdeme zde předložky primární: *k, s, z, o, v, na, od, do, za, před, nad, pod, pro* a sekundární: *mezi, proti, podlé*. Některé předložky se vyskytují i ve vokalizovaném tvaru: *ke, ku, ve, se, ote* (posledně jmenovaná je zde navíc v asimilované podobě). Vazby s pády se

neodchylují od dnešního úzu. Neobvyklá jsou pouze spojení *k koncóm 2,7* a *s stolice 3,6*; předložky v nevokalizované podobě jsou výsledkem aplikace jerového pravidla, *-e* bylo přidáváno později kvůli snadnější výslovnosti.

4.3.8 Spojky

Většina větných spojení v textu je souřadných, přičemž jednotlivé věty jsou nejčastěji připojovány spojkami *a, i*, popř. se jedná o spojení bezespoječná. Svou roli zde hraje i způsob vyjadřování v biblickém textu, kde těmito spojkami nezářídka začínají nové věty a spojky plní spíše funkci navazovací částice.

Konkrétně se v textu vyskytují tyto spojky parataktické: *a, i, ale, neb, proto, ani, jak – tak, točíš*, spojky hypotaktické: *aby, že, když, než, nežli, až, zda, zdali, donidž* a dále zájmena vztažná ve funkci spojek (např. *který, jenžto*).

I u spojek jsou určité formální odlišnosti: spojka *neb* se v dnešní době už obvykle nepoužívá, nahradila ji spojka *neboť*; spojka *proto* je vždy spojena s částicí *-ž (protož)*; po spojce *ani* nenásleduje dnes obvyklý zápor, formulace s kladným slovesem zde *proto* zní *ani paseni bud'te 3,7* (použití analogické spojky s kladným slovesem však můžeme nalézt i v současné době v jiných evropských jazycích, např. v němčině). Vysvětlovací spojka *točíš 1,16* odpovídá dnešnímu *totiž* a její tvar ještě poměrně věrně odráží způsob vytvoření (původní spojení slov *to + čuješ*). Výraz *donidž* je jednou z mnoha variant spojky, jež byla od původu přezkou: předložka *do* + různě měněný relativní výraz, např. *-ňad, -ňud* (Gebauer 2007: 686); dnes se již nepoužívá, odpovídá jí spojka *dokud*.

Dvakrát se v textu vyskytuje spojka *-li (dobře-li 4,4, zdá-liť se 4,9)*. Tuto spojku v současné češtině známe především jako spojku hypotaktickou pro vyjádření podmínkového vztahu, zde však jde spíše ještě o původní funkci částice. Podmiňovací věta s *-li* byla zřejmě od původu tázací, protože zpočátku tato částice uvozovala ve staré češtině otázky samostatné i souvětne hlavní (Trávníček 191961: 82). Ve větách tázacích se *-li* přiklánělo vždy k prvnímu slovu. Kromě těchto případů se částice kladla i na začátek druhých a dalších doplňovacích otázek, hlavních i vedlejších (tamtéž: 40n). Jelikož Gebauer řadí *-li* i v tomto významu tázacím ve větách přímých mezi spojky (Gebauer 2007: 696), ponechala jsem ji i já u tohoto slovního druhu.

4.3.9 Částice

Částic není v textu mnoho. Je tu samostatná částice modální *snad 1,6*, modifikační částice *však (ale však uzřím 2,5)* a původně sice adverbium, zde však intenzifikační částice

dobře (ve významu *velmi*; např. *dobře se hněvám* 4,9). Poměrně často se v textu vyskytují příklonné částice *-ž* a *-t'*, které mají zesilovací účinek a které bývají připojovány k slovesům (*jdiž* 3,2, *přestaneť* 1,12), spojčkám (*protož* 4,2, *zdatit'* 1,6) a zájmenům (*kteráž* 1,5, *coť* 4,4).

O částici, resp. spojce *-li* blíže v kapitole 4.3.8.

4.3.10 Citoslovce

V textu se žádná citoslovce nevyskytují.

4.3.11 Souhrn tvarosloví

Z morfologického hlediska lze pokládat analyzovaný text za adekvátní předpokládané době vzniku, tedy kolem poloviny 15. století. Ve skloňování jmen se ještě projevuje vliv rodově-kmenového deklinačního systému, protože do dnešní podoby se skloňování dostává teprve v 17. století. Tvary jednoduchých minulých časů, které do nové češtiny nepřešly a které byly archaismy už v 15. století, vymizely zcela až v 16. století, proto ani ony nepůsobí zcela nepatříčně.

Stejně jako v rovině hláskoslovné je i v rovině tvaroslovné na textu zajímavá skutečnost, že je v něm zachycen historický jazykový vývoj ve fázi právě uskutečňující se změny. Vedle některých hláskových změn, které jsou provedeny dosud nedůsledně, tak můžeme sledovat i přechod od jednoduchých minulých časů k složenému préteritu. V textu se proto vyskytují všechny druhy minulých časů zároveň. Žádnou zákonitost (systémovost) ve volbě aoristu, imperfekta a perfekta jsem neodhalila, jediný postřeh se týká skutečnosti, že většina jednoduchých minulých časů se vyskytuje v první a čtvrté kapitole knihy Jonáš.

Ostatní odlišnosti slovních tvarů jsou převážně záležitostí roviny hláskoslovné a je o nich pojednáno v kapitole 4.2, a roviny lexikální a syntaktické, ty však nebyly součástí této jazykové analýzy, přesto lze v rámci tvaroslovného rozboru vyzorovat některé zvláštnosti staré češtiny i v těchto oblastech, např. v kapitolách věnovaných číslovkám a spojčkám.

Stejně jako u roviny hláskoslovné je třeba i zde uvažovat o jazyku bible jako o jazyku, ve kterém přetrvávají zastarávající jazykové jevy déle než v jiných funkčních jazycích.

5 Porovnání znění proroka Jonáše v Bibli mikulovské a olomoucké

Bible olomoucká patří do I. redakce staročeské bible a pochází z r. 1417 (Kyas 1997: 60). Byla postupně vydávána v transkribované podobě spolu s Bibli drážďanskou, a to od r. 1981 do r. 2009, v pěti dílech¹ (první čtyři díly vydal Vladimír Kyas, poslední pátý díl kolektiv ÚJČ AV ČR). Z této publikace jsem vycházela při následujícím srovnání.

Jak jsem uvedla v kap. 3, v textu proroka Jonáše z Bible mikulovské jsem dodatečně provedla očíslování, tak jak je dnes v biblích zvykem. Srovnání znění překladů uvádím po jednotlivých kapitolách a v jejich rámci postupně podle jednotlivých biblických veršů. Uvádím vždy jen patřičná místa, která se odlišují; pokud je jich více v jednom úseku kapitoly, stojí buď za sebou oddělená středníkem, nebo je text mezi nimi nahrazen trojtečkou, v případě častých rozdílů v jednom úseku uvádím spojitě celý úsek. Jestliže alternativou k výrazu v textu jednom je absence jakéhokoliv výrazu v textu druhém, je tato absence znázorněna pomlčkou. Na prvním místě je vždy znění Bible mikulovské, pak následuje znění Bible olomoucké.

Odlišnosti, kterých si všímám, jsou převážně lexikálního charakteru, aby byla vidět slovní variabilita. Z toho důvodu uvádím zajímavé varianty zvýrazněně, pro lepší přehlednost. Zvýrazněny jsou i synonymní výrazy *bůh – pán – hospodin*, aby bylo možné sledovat, jak se měnilo jejich používání. Zaznamenávám i rozdíly hláskové, co však ve srovnání opomím, je rozdílné členění do větných úseků, rozdílný slovosled jinak shodných slovních výrazů, rozdílná interpunkce a rozdíly v používání souřadných spojek *a* a *i*, popř. v používání spojky *a/i* a bezespoječného přiřazování.

Text proroka Jonáše z Bible olomoucké tvoří přílohu č. 4.

Srovnání:

Incipit

Jonáš] Počíná se Jonas prorok řečí podepsanú takto

1

¹ Stalo se ... k Jonášovi, synu Amathy, řka] I stalo se ... k [o] Joně, synu Amathi, a řka ² jdi] jdiž ³ Jonáš] Jonas; do Tarsu **od tváři páně**] do Tharsis **před hospodinem**; šel jest] šel; a tu

¹ *Staročeská bible Drážďanská a Olomoucká: kritické vydání nejstaršího českého překladu bible ze 14. století.* Praha, 1981-2009.

nalezl] i nalezl; do Tarsu] do Tharsis; dal jest jim] dal jim; do Tarsu **před obličejem božím**] do Tharsis **před hospodinem** ⁴ Tehda poslal jest **pán**] I poslal jest **hospodin**; i stala se jest bůře] I učinila se jest bůře; **potopováše se ústavně.**] **tápáše.** ⁵ I **vzbáchu se plavci** a vzvolachu muže **k bohu** svému a uvrhli sú orudie, kteráž biechu v korábě ... oblehčil od nich.] I **užasechu se a bojiechu se korábníci.** I volali sú muže **k hospodinu bohu** svému a uvrhli orudie, jěžto biechu na korábě ... ot nich polehčil.; Jonáš] Jonas; do korábu] do korába; poče] počel; velikým a těžkým] těžkým ⁶ přistúpil] přistúpil jest; **zprávce korábový**] **korábník**; k němu] jemu; vzývaj boha tvého] vzývajž boha svého; buoh] – ⁷ řekl] vecě; dalo] stalo; spadl jest] spadl ⁸ vecechu] vecěchu; to zlé] toto zlé; který jest **obchod tvój**] které jest **řemeslo tvé**; neb z kterakého lidu si] aneb z kterého lida jsi ⁹ řekl jest] vecě; sem a **pána boha nebeského**] jsem a **hospodina boha nebe**; jenž] jenžto ¹⁰ ti muže] muže; řekli sú] řekli; protož poznali sú] Neb biechu poznali; **před obličejem božím** jest utiekal] byl **před hospodinem** poběhl ¹¹ vecechu] vecěchu; na ně.] na ně mnoho. ¹² vece] vecě; vrzte] uvrzte mě; přestanet'] přestanet'; viem já] vědě já; bůře] bůře ¹³ nadýmáše se] dmieše se ¹⁴ ku **pánu**] k **hospodinu**; prosímet', **pane**] prosíme, **hospodine**; v **bežživotí** muže tohoto] v **duši** mužě tohoto; na ny] nám; **pane**, jaks ty chtěl, taks učinil.] **hospodine**, jakž si chtěl, tak si učinil. ¹⁵ vzeli sú Jonáše i uvrhli sú do moře] vzěli sú Jonášě i uvrhli v moře.; od **búrenie**] od **kloktánie** ¹⁶ **pána**] **hospodina**; obětovali sú oběti **pánu**] obětovali posvátné oběti **hospodinu**; slíbili sú sliby, točíš že by potom bohu chtěli slúžiti.] sliby slíbili.

2

Druhá kapitola] II ¹ **pán**] **hospodin**; Jonáše] Jonášě; v břiše] v břiše ² **ku pánu**] **k hospodinu** ³ a řka] a řekl; ku **pánu** z **zamúcenie** mého] k **hospodinu** z **smutka** mého; z břicha pekelnieho] z břicha pekla; uslyšal jest] uslyšal si ⁴ uvrhl] a vyvrhl; v srdce moře] v srdci moře; Všecky **hlubokosti** tvé i **tokové** na mě sú přišli.] Všecky **vlny** tvé a **klokočové** tvoji nade mnú sú šli. ⁵ zavržen sem od obezřenie] zavržen jsem ot obezřenie ⁶ do duše mé] do mé dušě; ohradila jest] ohradila ⁷ k koncóm hor] Konec hór; zavřely] zavřely; z **porušenie** ... **pane** bože] ze **shnitie** ... **hospodine** bože ⁸ když súžena bieše ve mně duše má. Na **hospodina** sem vzpomenul] Když jest nužena ve mně dušě má, na **bóh** sem vzpomanul; modlitba] modlitva ⁹ **marností**] **ješitenstvie**; milosrdenstvie] milosrdie ¹⁰ cožkoli] což kolivěk; splním, spasenie mé **pánu**.] splním za spasenie mé **hospodinu**. ¹¹ I řekl **pán**] I vecě **hospodin**; Jonáše] Jonášě

3

3] Třetí ¹ stalo se] stalo se jest; podruhé k Jonášovi] k Jonášovi druhé ² ještě] ještě ³ Jonáš ... šel jest do Ninive] Jonas ... šel do Niniven; cesty] cesty ⁴ A poče Jonáš vcházeti do města cesty jednoho dne] I poče Jonas jíti do města přes jeden den; čtyřiceti] čtyřiceti; **podvrátí**] **oboří** ⁵ **pánu**] **v hospodina**; přikázali sú] skázali; **oděli** sú se] **oblekli** se; od většího] ot větčieho ⁶ došlo] přišlo; ke králi] k králi; s stolice své a odvrhl ... od sebe] z své stolicě a svrhl ... s sebe ⁷ řka ... kniežat jeho, lidé i **dobyččata** i volové i **bravové** neokúšejte] řekl ... kniežat jeho a řka: „Lidie a **skot** a volové a **dobytek** neokúšejte ⁸ prikryti bud'te] prikryte se; i skuot a volajte ku **pánu**] a skot, volajtež k **bohu**; od cesty své zlé] od cesty od své ote zlé; kterážto] ještě ⁹ Kto vie] Kto je vie; **buoh** a obrátí se od prchánie hněvu svého] **bóh** a navrátí se od svého prchánie ¹⁰ I uzřel jest **pán**] I uzřel jest **bóh**; že] neb; cesty] cesty

4

4] Čtvrtý ¹ **tesknutím**] **steštěním** ² modlil se jest ku **pánu** i řekl jest] modlil se k **hospodinu** a řka; **pane**, zdali nenie] **hospodine**, rač slyšeti, čili nenie; když] doniž; v své zemi] v zemi mé; do Tarsu] do Tharsis; si ty buoh **milosrdný a milostivý**] jsi ty bóh **milostivý a dobrotivý**; slitování maje] smiluje se ³ **pane**, prosímť] **hospodine**, prošíť; lepší] lépe; nežli] než ⁴ vece **pán**] vece **hospodin**; Jonáši] – ⁵ posadil se jest **proti straně východu slunečnieho**] sědl **proti vzhodu sluncě**; I učinil jest ... **stánek**] I učinil ... **stan**; v stieniu, donidž by neuzřel] v stieni, doniž by neuzřel; **stane**] **přihodí** ⁶ **pán buoh**] **bóh**; **vzrostl** nad hlavu ... nad hlavú jeho a chránil ho od vedra] **sstúpil** na hlavu ... na jeho hlavě, a bránil jeho (točíš ot vedra); nad břěčanem] břěčanem ⁷ I připravil jest buoh črva **od počátka svítanie** nazajtřie i **podhryzl** jest **břěčtánek**] I napravil jest bóh črva **v svítanie** nazajtřie i **udeřil** jest **břěčtan** ⁸ jest vzešlo] vyšlo; **pán**] **hospodin**; **žhúciemu**] **žživému**; hlavu Jonášovu i **pálěše jej vedro**. I **žádáše** Jonáš ... aby umřela] hlavu Jonášěvu i **rozežže se** i **prosieše** ... aby umřel; mi jest] jest mně; nežli] než ⁹ I řekl jest **pán**] I vece **hospodin**; Jonáši] –; dobře] dobře; břěčtana] břěčtana; vece Jonáš] vece; dobře] dobře ¹⁰ I vece **pán**] I vece **hospodin**; břěčtana, z něhožtos neusiloval, anis ... by vzrostl] břěčtana, v němžto si neusiloval ani si ... aby rostl; **za jednu noc**] **pod jednu nocí**; **za jednu noc** zhynul.] **pod jednu nocí** zahynul. ¹¹ mně] mi; dvadcti ku stu] dvadčeti ke stu; mezi pravicí a mezi levicí, a dobytek mnohý. Ale odpustím a smiluji se nad nimi, neb veliké jest jméno mé...“] mezi jich pravicí a levicí, a dobytek jich mnohý.“

Explicit

–] Skonal se Jonas prorok

Z přehledu jsou vidět nejčastější rozdíly v těchto dvou překladech proroka Jonáše.

Jednak jsou to rozdíly charakteru hláskoslovného, přičemž nejčastěji jde o jotaci, která se více vyskytuje ve starším překladu. Dalším rozdílem je změna *ó > uo*, která je v mladší redakci Bible mikulovské již částečně provedena, a také zde najdeme jiné podoby slov, pokud jde o hláskovou asimilaci. Jiné hláskové podoby mají i vlastní jména. Souhrnně lze tedy říci, že v Bibli olomoucké je počet neprovedených hláskových změn vyšší, což odpovídá starší době jejího vzniku, byť časový odstup vzniku překladů není velký.

Dále jsou tu rozdíly charakteru tvaroslovného. Většinou se jedná o (ne)přítomnost pomocného slovesa *být* ve 3. os. perfekta. Zajímavým by se mohlo zdát, že zdánlivě archaičtější způsob tvoření perfekta v těchto osobách (s pomocným slovesem) najdeme častěji v Bibli mikulovské, tedy v mladším překladu. Ona archaičnost je ovšem relativní. Dnes působí tyto tvary skutečně archaicky, ale samotný vývojový proces perfekta byl dlouhý a nelze ho chápat tak, že v nejstarší době byly pouze tvary s pomocným slovesem, kdežto postupem času se od něho stále více upouštělo; byly období, kdy obojí tvary stály vedle sebe na stejné úrovni (Dostál 1967: 65).

Četnost používání jednoduchých minulých časů je v obou překladech na přibližně stejné úrovni, ve starším překladu Bible olomoucké se o něco častěji používá aoristový tvar *vecě* namísto perfekta *řekl*. U slovesa *prosi* se ve starším překladu vyskytuje archaická koncovka *-i* v 1. os. sg. prez. (*proši* m. *prosím* 4,3). Podoby jiných slovních tvarů se ale v podstatě neliší, což nepřekvapí vzhledem k historické blízkosti doby sepsání obou biblí.

Nejzajímavější jsou asi rozdíly lexikální. Často se ovšem jedná pouze o rozdíly slovotvorné (např. *polehčil* – *oblehčil* 1,5, *vzrostl* – *rostl* 4,10) nebo o slova, která jsou si podobná (např. *kerážto* – *ješto* 3,8, *dálo* – *stalo* 1,7). V některých případech ale můžeme vidět i zajímavější varianty, které tyto dva překlady více rozrůžňují (např. *búřenie* – *kloktanie* 1,15, *tokové* – *klokočové* 2,4). Rozdílné je i použití slov *bůh* – *pán* – *hospodin*, kde lze zcela zřetelně sledovat tendenci, jež spočívá v nahrazování slova *hospodin* slovem *pán*, popř. *bůh*.

Další odlišnosti, které samy o sobě nejsou součástí různocnění, spočívají v jiném pořádku slov, v různém členění na větné úseky (viz kap. 2.2) a v odlišném nakládání se souřadnými spojkami *a*, *i*. Tyto rozdíly jsem nezaznamenávala, protože počet jejich výskytů je vysoký. Odlišnosti spočívající v kladení interpunkčních znamének jsou zase do značné míry záležitostí moderní doby, resp. moderního způsobu transkripce, a pro jazykové porovnání obou středověkých rukopisů nemají žádnou vypovídací hodnotu.

Celkově lze říci, že oba překlady proroka Jonáše se příliš neliší. Je to dáno tím, že v případě Starého zákona vycházela II. redakce staročeské bible ze staršího překladu, který částečně převzala beze změn, částečně jej revidovala a pouze knihy Prorocké a Makabejské byly více přepracovány (ani tady se ale nejedná o zcela nový, samostatný překlad). Svou roli zde jistě hraje i fakt, že doby vzniku obou překladů si jsou poměrně blízké (Ol. – 1417, Mik. – kolem pol. 15. st.), proto si je blízký i způsob vyjadřování a stav gramatiky českého jazyka.

6 Závěr

Cílem této bakalářské práce byla:

1. transkripce dosud nezpracované staročeské památky, konkrétně knihy Jonáš z Bible mikulovské. Transkripci jsem provedla a její výstup je uveden v příloze č. 3. V kapitole 3.2 je uveden podrobný výčet zásad, podle kterých jsem při přepisu postupovala. Jako přirozenou součást pracovního postupu jsem připojila i transliterovanou podobu textu, která je součástí přílohy č. 2, popis postupu při transliteraci lze nalézt v kapitole 3.1;

2. jazykový rozbor téhož staročeského textu. Tento rozbor jsem rozdělila na část pravopisnou (kapitola 4.1), hláskoslovnou (kapitola 4.2) a tvaroslovnou (kapitola 4.3). V oblasti pravopisu jsem se snažila postihnout všechny podstatné odlišnosti v grafickém zápisu jazyka v porovnání se současnou češtinou. V rovině fonologické jsem se zaměřila především na významné hláskové změny a jevy, které s příslušným historickým obdobím českého jazyka souvisejí, a na konkrétních výskytech v textu jsem sledovala, do jaké míry se zde projeví. V rovině morfologické jsem postupovala podle slovnědruhového hlediska s položením důrazu na slovesné tvary a opět jsem porovnávala, do jaké míry se dobové jevy odrážejí v dotčeném textu. U slovních druhů neohebných jsem sledovala veškeré odchylky od současného stavu jazyka.

Kromě těchto primárních cílů, jež byly součástí zadání bakalářské práce, jsem pro ucelený pohled na analyzovaný text připojila i historický a vnější popis literární památky, z níž kniha Jonáš pochází (kapitola 2.1), a popis textu knihy samé (kapitola 2.2). V příloze č. 1 je uvedena reprodukce této biblické knihy z Bible mikulovské.

Z podnětu PhDr. M. Homolkové z ÚJČ AV ČR jsem na závěr provedla srovnání znění tohoto překladu proroka Jonáše II. redakce staročeské bible se zněním překladu téže knihy z Bible olomoucké, která patří k I. redakci. Srovnání jsem provedla formou různočtení a zaměřila jsem se především na proměnu lexika. Toto různočtení včetně zásad, podle kterých jsem postupovala, je uvedeno v kapitole 5, znění knihy Jonáš v Bibli olomoucké je součástí přílohy č. 4.

Záměrem, který souvisel se zadáním práce, bylo zjistit, zda jazyk analyzovaného textu odpovídá stavu češtiny, tak jak ho pro dobu vzniku této literární památky předpokládají historické mluvnice češtiny. Dílčí závěry jsou uvedeny v kapitolách 4.2.2 a 4.3.11. Celkově lze říci, že text po jazykové stránce vykazuje určité archaismy jak hláskoslovné (přetrvávající jotace či jen částečně provedená diftongizace *ó > uo*), tak tvaroslovné (výskyt jednoduchých minulých časů), stav jazyka však není v rozporu s názorem, že rukopis byl pořízen v době

kolem poloviny 15. století, do které jej kladou jak Kyas, tak Dokoupil (viz kapitola 2.1). Z oněch dvou předpokládaných časových zařazení Bible mikulovské by se přitom s ohledem na zmíněné archaismy mohla zdát pravděpodobnější starší datace Dokoupila, tedy 1. polovina 15. století.

Porovnání překladů proroka Jonáše I. a II. redakce staročeské bible (Ol. a Mik.) ukazuje, že rozdíly mezi těmito dvěma konkrétními zněními nejsou zásadního charakteru. Týkají se především lexikální roviny a částečně také hláskoslovné, na rovině tvaroslovné a syntaktické jsou si tyto texty velmi podobné (blíže kapitola 5). Z porovnání je však přesto patrné, že jazyk Bible olomoucké je archaičtější, což poskytuje argument k závěru, že mezi sepsáním obou biblí by měl být větší časový odstup. Pokud tedy Bible olomoucká vznikla v r. 1417, jevila by se naopak – v protikladu k tomu, co je uvedeno v předešlém odstavci – jako příhodnější mladší datace Kyase, tedy 3. čtvrtina 15. stol.

V úvahu je však třeba vzít fakt, že jakékoli jazykové změny pronikaly vždy do psané podoby se zpožděním, a také to, že u biblických textů je zachovávání konzervativního způsobu vyjadřování obvyklé. Biblický text byl pro archaizaci vhodný jednak kvůli své závažnosti, jednak archaizace pomáhala vyjadřovat i jeho starobylost (Dostál 1967: 65). Roli může hrát i osobnost konkrétního písaře, resp. jeho poměr k uplatňování jazykových změn v psaném projevu.

Jelikož účelem této práce bylo prokázání schopnosti práce se staročeskou literární památkou a orientace v problematice historického vývoje českého jazyka, postačoval k tomuto úkolu relativně malý vzorek psaného materiálu. Z jeho rozboru tak pochopitelně nelze vyvozovat žádné obecnější závěry vzhledem k celé středověké památce, z níž úryvek pochází. To ostatně ani nebylo mým cílem. Nicméně vzhledem k dosavadní bližší neprobádanosti Mik. by se nabízela možnost důkladnějšího prozkoumání této staročeské bible, a to nejen v rámci jí samé po jazykové stránce, ale zajímavé by mohlo být především srovnání znění tohoto překladu s překlady jak I., tak III. redakce, a také srovnání s ostatními překlady II. redakce oproti nimž má mít Bible mikulovská v některých částech zvláštní znění.

Mikulovská bible tak, stejně jako jiné staročeské literární památky, poskytuje jazykovým badatelům řadu dalších výzev do budoucna.

Seznam použitých zdrojů

Bělič, J.: *Malý staročeský slovník*. Praha: SPN, 1979.

Bible. Písmo svaté Starého a Nového zákona. Podle ekumenického vydání z r. 1985. Česká biblická společnost, 1991.

Bibli svatá aneb Všecka svatá písma Starého i Nového zákona. Podlé posledního vydání kralického z roku 1613. Praha: Biblická společnost britická a zahraniční, 1933.

Daňhelka, J.: Směrnice pro vydávání starších českých textů. In: *Husitský Tábor*. Sborník Muzea husitského revolučního hnutí, 1985, roč. 8.

Dokoupil, V.: *Soupis rukopisů mikulovské dietrichsteinské knihovny*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1958.

Dostál, A.: *Historická mluvnice česká. II. Tvarosloví. 2. časování*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1967.

Fidlerová, A., Kučera, K., Zikánová, Š.: *Úvod do studia historického vývoje češtiny*. FF UK. Dostupné z: <<http://dl1.cuni.cz>>.

Gebauer, J.: *Historická mluvnice jazyka českého. Díl III. Tvarosloví, 2. časování*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1958.

Gebauer, J.: *Historická mluvnice jazyka českého. Díl IV. Skladba*. Praha: Academia, 2007.

Jonáš. In *Bible mikulovská*. fol. 415v-416v. Dostupné z: <<http://www.manuscriptorium.eu>>.

Komárek, M.: *Historická mluvnice česká. I. Hláskosloví*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1962.

Kopecký, M.: *Úvod do studia staročeských rukopisů a tisků*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1978.

Kučera, K., Jančáková, J.: *Starší české texty s přehledem morfolgie staré češtiny a cvičeními*. Praha: FF UK, 1996.

Kyas, V.: *Česká bible v dějinách národního písemnictví*. Praha: Vyšehrad, 1997.

Lamprecht, A., Šlosar, D., Bauer, J.: *Historická mluvnice češtiny*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1986.

Příruční mluvnice češtiny. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2003.

Staročeská Bible drážďanská a olomoucká: kritické vydání nejstaršího českého překladu bible ze 14. století, díl V/2 Ozeáš – 2. Makabejská. Praha: Academia, 2009.

Stluka, M.: *Jazykový rozbor staročeských Životů Krista Pána (grafika, hláskosloví, morfologie, filiační vztahy)*. Praha: FF ÚK, 2000.

Trávníček, F.: *Historická mluvnice česká. III. Skladba*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1961.

Vážný, V.: *Historická mluvnice česká. II. Tvarosloví. 1. skloňování*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1970.

Seznam zkratek

ak. – akuzativ

dat. – dativ

du. – duál

f. – femininum

fol. – folium

gen. – genitiv

imper. – imperativ

indik. – indikativ

kap. – kapitola

lok. – lokál

m. – maskulinum

Mik. – Bible mikulovská

n. – neutrum

n – následující strana

nn – následující strany

nom. – nominativ

Ol. – Bible olomoucká

os. – osoba

pl. – plurál

préz. – prézens

sg. – singulár

Přílohy

Příloha č. 1 – reprodukce rukopisu knihy Jonáš z Bible mikulovské

Zdroj: <http://www.manuscriptorium.eu>

Jonas

Jonas

nemu kopyto cny gimachu wostio
 ge^o a cyzokingene wchazzechu w
 brany ge^o a ogeruzalem losy meca
 chu a to biesie iatio geden z nich a
 nepohidid wden bratra tivo^o w
 den putaname ge^o a nebudes se we
 selia nad syny ynd stym wden za
 tuceme guch a nebudes weliciti
 yst twych wden yzofa am budes
 wchodiu wbrany lida me^o wden
 padu guch am wstyzes y ty wstas
 wrecah ge^o wden zabuby gesho am
 stanes v wyhodach a est ge^o aby za
 sigul ty gyste licti pobiehw a ne
 zawrzes ostacnich ge^o wden zam
 ceme ge^o a ne blyho geden bozi
 nawstecy nawdy iakos sy taml
 stane sie tobie oplaceme twe obm
 ti sie natwu hlawu a nebo iakie
 ste pti nahore swate pti budu w
 stam nawdowe ystawme a pti
 budu awysetny y budu iakosy ne
 byti Anahore spon bude spafeme y
 bude swata y wladnuu budu duom
 iakubow tiem licetico su gmi die
 we wladli cy bude dom iakubow o
 hen adom rozefow plamen adom
 ezau iakio starnie y bude zapalen
 ohen w nich a stane ge^o a ne budu wie
 ce ostacy dor ezau neš pan mluwil
 ge^o a budu diehu a gizo su napoled
 ne hory ezau agrico napoled fi
 listy mlych y budu wlasti estny
 mowu wlasti a wlasti samastu
 a benyamy bude wladnuu galaad
 stu a prestehowame zastupa toho
 to synow yzrahelstara wsem kar
 lowstarm am aneistym a dofa
 repty sydonstie a prestehowame
 geruzalemstie gesto ge^o w bozom
 wladnuu bude miešy napoledne
 y wzeudu spafecelowe nahoru spon
 sudie hory ezau y budu xa^o kradow
Jonas stane
 Stalo sie gest
 slowo bozie a
 yonasiw synu
 amathy ista ow
 stan a gdi do nyny
 wen miesta welide

a laci wien aeb wstypio ge^o wola
 me zlosta ge^o priedmie ystal ge^o
 yonab aby vrelit do tarfu odwar
 pane ysel ge^o do yppen atu nalez
 korab gouce do tarfu ydal ge^o gmi
 nagem a wstypil nan aby sel su
 ni do tarfu priedoblicgem bozim
 Tebda postal ge^o pan weliky wia
 namore y stala sie ge^o bure welika
 namoti a korab poro pomase sie y
 stawme cy wstachu sie plawy a
 wzwolachu muzie abohu sive^o a
 ywstli su orodie licetiz bichu w
 korabie ymore aby sie oblesthal od
 nich a yonab wsel wmit do kor
 bu y poce spaci dajemamim weliky
 a tiekym yprstypil linc^o ywim
 ce korabow a rest linc^o yco tie die
 name tury wstan a wzymai boha
 twe^o zdalir snad rozmyti sie buoh
 onas a nezahynem yvrelit muzi lico
 wawstli sive^o a doce wzyme bozta
 zwieme wroby sie nam to zle dalo
 ywstli su losy y spadl ge^o los na yo
 nase y wrecahu linc^o a wimez nam
 yroboho to zle nam ge^o licetiz gest
 obhod twoi a licetiz ge^o zenne twa
 a kam gdes neš licetiz^o lidu ggy
 ty yvrelit ge^o amim a id ia sem a pa
 na boha nebestie^o ia sie bozi ge^o
 ytiml more yzem ybati su sie bo
 m weliku ti muzie a rest su linc^o
 Cos ytiml ptozoj poznastli muzie
 ze priedoblicgem bozim ge^o vrelit
 neš ge^o byl powiediel yonab y wre
 cahu linc^o Co tobie ytimme a pre
 stime more odnas aeb more gdie
 se a nadymase sie nane y wrece linc^o
 a wzemete me a wrece domore a
 prestanet more odnas neš wien
 ia ze ywime bure tato welika pra
 sta ge^o nawy yplowicahu muzie za
 sie aby wraclli sie licetiz y nemoie
 chu neš more gdiefe a nadymase
 sie nane ywolali su kupa^o a restli
 su ptošmet pane abychme nea
 hynuli wbezwoa muzie toboho
 a nedamai nany linc^o ne wime
 aeb ty pane iakie ty wstiel tatis y
 nil ywreclli su yonase y wreclli su

MMSB MMSB

pekazal gr pan wietru horkemu
 a zhuycemu y vdecilo gr slunce na
 glawu yonafowu y palese ger we
 dro y zaduse yonas dusi sve aby vm
 vela a itia lepe mi gr vmeteti neli
 zinu byti yrcel gr pan ayonafowi
 Zdati se yonafi ze sie ty dobre hme
 was zbierajana y wece yonas dobre
 sie hmenyam ia az dofineti y wece
 pan ty zielez same zbierajana zne
 hostos ney sfolowaf amis toho yomf
 by nyzostl genzo gr zagedny noz
 sie narodil a zagedny noz zymul
 A wellis pak mme neodpustia nmy
 we mietu welibe wienico gest
 wice nez dnuwaci kestu cistow lida
 grico nemiwede co grimezy prawicy
 a mezy lewicy a dobyeci mnohy
 Ale odpustim a smilugi sie nad mi
 mi neb welike gr gmeno me.

Docnani se kudy arkeise yw

Dowo gesto sie
 gr salo km
 chafowi mo
 panstynstev
 zadmi yoaiba
 na a abaza
 a ezestyrasse
 hradow yudf
 kras gesto gr widiel na samari a na
 geruzalem Elyste lide wistim postu
 cba zemie y plnost gegie a bud pan
 buos siwedkem nam Pan zchm
 swate swe Nebo ai pan wygde
 zmetu swate swe sstny a elaiaci
 bude narysti zemste a stamemy
 budu hory ptedmm a ydolowe steda
 ci sie budu ialo wostk ptedofnem ia
 ho wody gesto sbeugri narucet yw
 stredkem hrieie ualubowie wse coro
 a w hrieiech do yzrabelie hrey
 stredky hrieiech ualubow zdali ne sama
 ty a licie wyfostu yudstie zdali nege
 ruzalem A polozim samarij ialo haw
 madu kameme napoli lidz sve sadi
 wmmie A stehny nardole kameme
 gegie a zallady gegie zgerwmy A
 wscaly rytiny gegie stieramy a w
 scaly mzy gegie spakem budu of
 mem a wscaly modly gegie polozim

naratraceme Nebo zemz wuzdne
 zeny sromadzny su a azkemzdie
 wuzdne zeny wraie sie Nadkiem
 budu plakati a kwiellu: yoydu ob
 luyen gfa a nah stymy kwiellu
 ialo drastowu a plac ialo ystrosow
 nebo zafala gr rana gegie neb gest
 pirila az k yudie a doctla sie gr bu
 ny lida me az dobramy geruzalem
 sie wyges neode zwiestow ti lba
 mi neplacie wdy wrahu Duzkem
 sebe yofniete a ydiate odnas yreby
 ceti krusny pohamen gr sedenstwy
 Anewyfa gr gesto bydi ywycia k
 wietbu domy podbe wstusied sam pri
 tme ywas gesto gr sama sobie stula
 Neb sie gr woznemogla lidobie tyo
 bydi wboctostach neb sstnylo gr
 zle odwana wbrany geruzalemstn
 hremot wozu diwnego byolegare
 wlachys yonafel hrieia gr dceze
 yponstie nebo wrobie nalezem gfa
 stredy hrieie yzrabelie Proca da
 zawodmky nadiedofstare gestie do
 si koflamam skalom yzrabelie Ge
 stie die dice ytmedu tobie gesto bydis
 wmarzka az do dolam ywude stana
 yzrabelie Olyfei a ofstary sie yfeny
 rozkosti twych rozstiz byfow tyu ia
 to orlice neb yati wedem su ztebe.

Bieda wam gito mystie ne
 wicetme a time zle wod
 potrudlach wafich wswie
 tie gurmenn time to neb woti bobu
 gr rula wch A pozadali su polij a na
 ystym su brali domy a luyili a wmo
 wali su mize ydom ge mize a die
 diefawie ge Proca to ywi pan buos
 A wot ia mystym natuto celo zle me
 hoito neodnesete hidel wafich y ne
 budete chodci ystym nebo ano ptesy
 gr woho dne wzaia bude powiest na
 wy a zptewna bude wiesen schue
 nosti istny Zabubenim pobubem
 sine Cesta lida twe promenenena gr
 kcerak ocyde otenme lidz sie wna
 ti cen gra straginy wafie diecia ma
 A proca nebude tobie mceiena pro
 wactem rozdelem castia tma wsto
 re boziem o yzrabeli aby ste nemlu

Příloha č. 2 – transliterovaný přepis knihy Jonáš z Bible mikulovské

Yonaš

¹ Stalo sie geŕt flowo bozie k yonašowi fynv amathy řka ² Wŕtañ a gdi do nynywen mieŕta welike(ho) | a kaŕ w ñem Neb wŕtupilo g(es)t wolanie zloŕti ge(ho) pŕed mie ³ Y wŕtal g(es)t yonaš aby vtekl do tarfu od twari panie Y ŕel g(es)t do yoppen a tu nalezl korab gduce do tarfu y dal ge(st) gim nagem a wŕtupil nañ aby ŕel f nimi do tarfu pŕed obliĕegem boŕim ⁴ Tehda poŕlal g(es)t pan weliky wietr na moŕe y stala ŕie g(es)t buŕe welika na moŕi a korab potopowaŕe ŕie vŕtawnie ⁵ Y wzbachu ŕie plawcy a wzwoľachu muŕie k bohu ŕwe(mu) a vwrhli ŕu orudie kteraŕ biechu w korabie v moŕe aby ŕie obleĕil od nich A yonaš wŕel wnitŕ do korabu y poĕe ŕpaŕi driemanim weliky(m) a tieŕkym ⁶ Y pŕiŕtupil k ñe(mu) zprawce korabowy a ŕekl k ñe(mu) Y co ŕie driemanie trapi wŕtañ a wzywai boha twe(ho) zdaliŕ snad rozmyŕli ŕie buoh o nas a nezahynem ⁷ Y ŕekl muŕ k towaŕiŕŕi ŕwe(mu) Podte wrzme lofy a zwieme proĕby ŕie nam to zle dalo Y wrhli ŕu lofy y ŕpadl g(es)t los na yonaŕe ⁸ y wecechu k ñe(mu) Powiez nam pro koho to zle nam g(es)t ktery geŕt obchod twoi a ktera g(es)t zemie twa a kam gdeŕ neb z kteraĕe(ho) lidu gfy ty ⁹ Y ŕekl g(es)t k ñim ŕid ia ŕem a pana boha nebesĕe(ho) ia ŕie bogi(m) ge(n)z g(es)t vĕinil moŕe y zemi ¹⁰ Y bali ŕu ŕie bazni weliku ŕi muŕie a ŕekli ŕu k ñe(mu) Cos vĕinil Protoŕ poznali ŕu muŕie ŕe pŕed obliĕegem boŕim g(es)t vĕiekal neb gi(m) byl powiediel yonaš ¹¹ Y wecechu k ñe(mu) Co tobie vĕinime a pŕeŕtane moŕe od nas Neb moŕe gdieŕe a nadymaŕe ŕie na ñe ¹² Y wece k ñim Wezmiete mie a wrzte do morze a pŕeŕtanet moŕe od was neb wiem ia ŕe pro mie buŕe tato welika pŕiŕla g(es)t na wy ¹³ Y plowiechu muŕie zaŕie aby wraŕili ŕie k zemi y nemoŕiechu neb moŕe gdieŕe a nadymaŕe ŕie na ñe ¹⁴ Y wolali ŕu ku pa(nu) a ŕekli ŕu Profymet pane abychme nezahynuli w bezziwoti muŕe tohoto a nedawai na ny krwe newinne Neb ty pane iaks ty ĕhtiel taks vĕinil ¹⁵ Y wzeli ŕu yonaŕe y vwrhli ŕu | do moŕe y pŕeŕtalo g(es)t moŕe od buŕenie ŕwe(ho) ¹⁶ Y bali ŕu ŕie muŕie bazni weliku pana a obietowali ŕu obieti panv a ŕlibili ŕu ŕliby toĕiŕ ŕe by potom bohu ĕhtieli ŕluŕiŕi.

Druha kapit(ola)

¹ Y pŕiprawil g(es)t pan rybu weliku aby pohŕtla yonaŕe A byl g(es)t yonaš w bŕiŕe riby ŕi dni a ŕi nocy ² Y modlil ŕie g(es)t yonaš ku pa(nu) bohu ŕwe(mu) z bŕicha riby ³ a řka Wolal ŕem ku panv z zamuczenie me(ho) y vŕlyŕal g(es)t mie z bŕzicha pekelnie(ho) Wolal ŕem a vŕlyŕal g(es)t hlas moi ⁴ Vwrhl ŕy mie do hlubiny w ŕrdce moŕe a řieka mie obĕliĕila Wŕĕcky hlubokoŕti tve y tokowe na mie ŕu pŕiŕli ⁵ A ia ŕem ŕekl zawŕŕen ŕem od obezŕenie oĕi

twu Ale wřak vzřim opiet chram řwaty twoi ⁶ Obkličily řu mie wody až do duře me propařt ohradila g(es)t mie moře prikrylo hlavu mv ⁷ k koncjom hor řstupil řem Zawory zemřke zawřely mie nawieky a pozdwiheř z poruřenie řivot moi pane bože moi ⁸ kdyř řuřena bieře we (m)nie duře ma Na hořpodina řem wzpomenul aby priřla k tobie modlitba ma k chra(mu) řwate(mu) twe(mu) ⁹ Giřto ořřieħagi marnořti nadarmo milořrde(n)řtwie řwe opuřtie ¹⁰ Ale ia w hlařu chwaly obietowař budu tobie cořkoli řem řlibil řplnim řpařenie me panv ¹¹ Y řekl pan rybie Wywrař ge(ho) y wywrařila g(es)t ionaře na zemi

III

¹ Y řtalo řie řlowo bořie podruħe k yonařowi a řka ² Wřtana gdiř do nynywen mieřta welike(ho) a kař w nem kazanie geřto ia mluwim k tobie ³ Y wřtal g(es)t yonař y řel g(es)t do nynywe podle řlowa bořie(ho) A nynywe bieře mieřto welike ceřty ře řři dni ⁴ A pocze yonař wchazeři do mieřta ceřty gednoho dne y wolal g(es)t a řka Geřtie řtyřidceři dni a nynywe řie podwrař ⁵ Y wwieřili řu muře nynywiřti panv Y prikazali řu puořt | a odieli řu řie w pytle od wietře(ho) až do menřeho ⁶ Y dořlo g(es)t řlowo až ke krali nynywiřtke(mu) Y wřtal g(es)t ř řtolice řwe a odwrhl ruħo řwe od řebe y oblekl g(es)t řie w pytel a řyedl w popele ⁷ y wolal a řka W nynywe z uřt kralowych a knieřat ge(ho) lide y dobytčata y wolowe y brawowe neokufeyte ničeħoř ani pařeni budte a wody nepite ⁸ A prikryři budte lide pyřli y řkuot a wolaite ku panv w řyle a obrař řie muř od ceřty řwe zle a od neprawořti kterařto g(es)t w ruku gich ⁹ kto wie zda řie obraři a opuřti buoh a obraři řie od preħanie hniewu řwe(ho) a nezahyneme ¹⁰ Y vzřel g(es)t pan řkutky gich že řu řie obrařili od řwe ceřty zle y řmiloval řie g(es)t nad zlořti giřto g(es)t byl mluwil aby vřinil gi(m) a nevřinil geřt.

III

¹ Y řteřkl g(es)t řobie yonař teřknutim weliky(m) a rozħnewal řie g(es)t ² a modlil řie g(es)t ku panv y řekl geřt Prořym pane zdali neře toto řlowo me kdyř řem geřtie w řwe zemi byl a prořoř řem toho y Ĥledal abych vteřkl do tarřu neb wiede že řy ty buoh milořrdny a milořřiwy y řrpieliwy a mnoħeho řmilowanie a řlitowanie mage nad zlořti ³ A giř pane prořymř wezmi duři mv ote mne neb lepře g(es)t řmrt mrie neřli řiwot ⁴ Y wece pan Cot řie zda dořeři ty řie Ĥnyewař yonař ⁵ Y wyřel g(es)t yonař z mieřta y pořadil řie g(es)t proti řtraře wychodu řlunečnieho mieřta Y vřinil g(es)t tu řam řobie řtanek a ředieře pod nim w řtienv doniř by nevrřzel co řie řtane mieřtu ⁶ Y priř(ra)wil g(es)t pan buoh břečztan y wzrořtl g(es)t nad hlavu yonařowu aby byl řtien nad hlavu ge(ho) a chrařil ho od wedra neb řie bieře vprařował Y obweřelil řie yonař nad břečztane(m) weřelim weliky(m) ⁷ Y priřrařil

g(es)t buoh črwa od počatka fwitanie nazaytrie y podhryzl g(es)t břecztanek a vfechl g(es)t ⁸
A když g(es)t wzeřlo flunce | prikazal g(es)t pan wietru horkemu a žhucyemu Y vderilo g(es)t
flunce na hlawu yonařowu y paleře gei wedro Y žadaře yonař duři fwe aby vmřela a řka Lepe
mi g(es)t vmřieti nežli žiwu byti ⁹ Y řekl g(es)t pan k yonařowi Zdaliř fie yonaři ze fie ty
dobře hniewař z břeczтана Y wece yonař Dobře fie hniewam ia až do řmrti ¹⁰ Y wece pan Ty
žieleř řame(ho) břeczтана z něhožtos nevfylowal anis toho vćinil by wzrořtl genžto g(es)t za
gednv nocz fie narodil a za gednv nocz zhynul ¹¹ A weliř pak mnie neodpuřtiti nynywe mieřtu
weliķe(mu) w němžto geřt wiece než dwadceři ke řtu řiřicow lidi giřto newiedie co g(es)t
mezy prawicy a mezy lewicy a dobytek mnohy Ale odpuřtim a řmilugi fie nad nimi neb
weliķe g(es)t gmeno me...

Příloha č. 3 – transkribovaný přepis knihy Jonáš z Bible mikulovské

Jonáš

¹ Stalo se jest slovo božie k Jonášovi, synu Amathy, řka: ² „Vstaň a jdi do Niniven, města velikého, | a kaž v něm. Neb vstúpilo jest volanie zlosti jeho před mě.“ ³ I vstal jest Jonáš, aby utekl do Tarsu od tváři páně. I šel jest do Joppen a tu našel koráb jdúce do Tarsu i dal jest jim nájem a vstúpil naň, aby šel s nimi do Tarsu před obličejem božím. ⁴ Tehda poslal jest pán veliký vietr na moře i stala se jest búrě veliká na moři a koráb potopováše se ústavně. ⁵ I vzbáchu se plavci a vzvolachu mužie k bohu svému a uvrhli sú orudie, kteráž biechu v korábě, v moře, aby se oblehčil od nich. A Jonáš všel vnitř do korábu i poče spáti dřiemáním velikým a těžkým. ⁶ I přistúpil k němu zpráve korábový a řekl k němu: „I co tě dřiemanie trápi, vstana vyzývaj boha tvého, zdaliť snad rozmyslí se buoh o nás a nezahynem.“ ⁷ I řekl muž k tovařiši svému: „Podťte, vrzme losy a zvieme, proč by se nám to zlé dalo.“ I vrhli sú losy i spadl jest los na Jonáše ⁸ i vecechu k němu: „Pověz nám, pro koho to zlé nám jest, který jest obchod tvój a která jest země tvá a kam jdeš neb z kterakého lidu jsi ty.“ ⁹ I řekl jest k nim: „Žid já sem a pána boha nebeského já se bojím, jenž jest učinil moře i zemi.“ ¹⁰ I báli sú se bázní velikú mužie a řekli sú k němu: „Cos učinil?“ Protož poznali sú mužie, že před obličejem božím jest utiekal, neb jim byl pověděl Jonáš. ¹¹ I vecechu k němu: „Co tobě učiníme a přestane moře od nás?“ Neb moře jdíeše a nadýmáše se na ně. ¹² I vece k nim: „Vezměte mě a vrzte do moře a přestaneť moře od vás, neb viem já, že pro mě búrě tato veliká přišla jest na vy.“ ¹³ I ploviechu mužie zase, aby vrátili se k zemi, i nemožiechu, neb moře jdíeše a nadýmáše se na ně. ¹⁴ I volali sú ku pánu a řekli sú: „Prosímetť, pane, abychme nezahynuli v bezživotí muže tohoto a nedávaj na ny krve nevinné. Neb ty, pane, jaks ty chtěl, taks učinil.“ ¹⁵ I vzeli sú Jonáše i uvrhli sú | do moře i přestalo jest moře od búrenie svého. ¹⁶ I báli sú se mužie bázní velikú pána a obětovali sú oběti pánu a slíbili sú sliby, točíš že by potom bohu chtěli slúžiti.

Druhá kapitola

¹ I připravil jest pán rybu velikú, aby pohltila Jonáše. A byl jest Jonáš v bříše ryby tři dni a tři noci. ² I modlil se jest Jonáš ku pánu bohu svému z břicha ryby ³ a řka: „Volal sem ku pánu z zamúcenie mého i uslyšal jest mě z břicha pekelnieho. Volal sem a uslyšal jest hlas můj. ⁴ Uvrhl si mě do hlubiny v srdce moře a řeka mě obklíčila. Všecky hlubokosti tvé i tokové na mě sú přišli. ⁵ A já sem řekl: Zavržen sem od obezřenie očí tvú. Ale však uzřím

opět chrám svatý tvůj. ⁶ Obklíčily sú mě vody až do duše mé, propast ohradila jest mě, moře přikrylo hlavu mů, ⁷ k koncóm hor sstúpil sem. Závory zemské zavřely mě navěky a pozdvihneš z porušení život můj, pane bože můj, ⁸ když súžena bieše ve mně duše má. Na hospodina sem vzpomenu, aby přišla k tobě modlitba má k chrámu svatému tvému. ⁹ Jízto ostřiehají marností nadarmo, milosrdnstvie své opustie. ¹⁰ Ale já v hlasu chvály obětovati budu tobě, cožkoli sem slíbil, splním, spasenie mé pánu.“ ¹¹ I řekl pán rybě: „Vyvrat' jeho,“ i vyvrátila jest Jonáše na zemi.

3

¹ I stalo se slovo božie podruhé k Jonášovi a řka: ² „Vstana jdiž do Niniven, města velikého, a kaž v něm kázanie, ješto já mluvím k tobě.“ ³ I vstal jest Jonáš i šel jest do Ninive podlé slova božieho. A Ninive bieše město veliké cesty se tři dni. ⁴ A poče Jonáš vcházeti do města cesty jednoho dne i volal jest a řka: „Ještě čtyřidceti dni a Ninive se podvrátí.“ ⁵ I uvěřili sú mužie ninivitští pánu. I přikázali sú puost | a oděli sú se v pytle od většieho až do menšieho. ⁶ I došlo jest slovo až ke králi ninivitskému. I vstal jest s stolice své a odvrhl rúcho své od sebe i oblekl jest se v pytel i sedl v popele ⁷ i volal a řka: „V Ninive z úst králových a kniežat jeho, lidé i dobytčata i volové i bravové neokúšejte ničehož, ani paseni buďte a vody nepíte. ⁸ A přikryti buďte lidé pytli i skuot a volajte ku pánu v síle a obrať se muž od cesty své zlé a od nepravosti, kterážto jest v rukú jich, ⁹ kto vie, zda se obrátí a odpustí buoh a obrátí se od prchání hněvu svého a nezahyneme.“ ¹⁰ I uzřel jest pán skutky jich, že sú se obrátili od své cesty zlé, i smiloval se jest nad zlostí, jízto jest byl mluvil, aby učinil jim, a neučinil jest.

4

¹ I steskl jest sobě Jonáš tesknutím velikým a rozhněval se jest ² a modlil se jest ku pánu i řekl jest: „Prosím, pane, zdali nenie toto slovo mé, když sem ještě v své zemi byl, a protož sem toho i hledal, abych utekl do Tarsu, neb vědě, že si ty buoh milosrdný a milostivý i trpělivý a mnohého smilování a slitování maje nad zlostí. ³ A již, pane, prosímť, vezmi duši mů ote mne, neb lepší jest smrt mně nežli život.“ ⁴ I vece pán: „Coť se zdá, dobře-li ty se hněváš, Jonáši?“ ⁵ I vyšel jest Jonáš z města i posadil se jest proti straně východu slunečnieho města. I učinil jest tu sám sobě stánek a sedieše pod ním v stieny, donidž by neužřel, co se stane městu. ⁶ I připravil jest pán buoh břěčtan i vzrostl jest nad hlavu Jonášovu, aby byl stien nad hlavú jeho a chránil ho od vedra, neb se bieše upracoval. I obveselil se Jonáš nad břěčtanem veselím velikým. ⁷ I připravil jest buoh črva od počátka svitání nazajtřie i podhryzl jest břěčtánek a usechl jest. ⁸ A když jest vzešlo slunce, |

přikázal jest pán větru horkému a žhúciemu. I udeřilo jest slunce na hlavu Jonášovu i pálěše jej vedro. I žádáše Jonáš duši své, aby umřela, a řka: „Lépe mi jest umřieti, nežli živu býti.“⁹ I řekl jest pán k Jonášovi: „Zdá-liť sě, Jonáši, že sě ty dobře hněváš z břěčtana?“ I vece Jonáš: „Dobře sě hněvám já až do smrti.“¹⁰ I vece pán: „Ty žělěš samého břěčtana, z něhožtos neusiloval, anis toho učinil, by vzrostl, jenžto jest za jednu noc sě narodil a za jednu noc zhynul.“¹¹ A velíš pak mně neodpustiti Ninive, městu velikému, v němžto jest více než dvadceti ku stu tisícov lidí, jížto nevědie, co jest mezi pravicí a mezi levicí, a dobytek mnohý. Ale odpustím a smiluji sě nad nimi, neb veliké jest jméno mé...“

Příloha č. 4 – znění knihy Jonáš z Bible olomoucké

Zdroj: *Staročeská Bible drážďanská a olomoucká: kritické vydání nejstaršího českého překladu bible ze 14. století, díl V/2 Ozeáš – 2. Makabejská*. Praha: Academia, 2009.

Počíná se Jonas prorok řečí podepsanú takto

¹ I stalo se jest slovo božie k [o] Joně, synu Amathi, a řka: ² „Vstaň a jdiž do Niniven, města velikého, a kaž v něm, neb jest vstúpilo volanie zlosti před mě jeho.“ ³ I vstal jest Jonas, aby utekl do Tharsis před hospodinem. I šel do Joppen i našel koráb jdúce do Tharsis i dal jim nájem i vstúpil naň, aby šel s nimi do Tharsis před hospodinem. ⁴ I poslal jest hospodin vítr veliký na moře. I učinila se jest búrě veliká na moři a koráb tápáše. ⁵ I užasechu se a bojiechu se korábníci. I volali sú mužie k hospodinu bohu svému a uvrhli orudie, jěžto biechu na korábě, v moře, aby se ot nich polehčil. A Jonas všel vnitř do korába i počěl spáti dřiemáním těžkým. ⁶ I přistúpil jest k němu korábník i řekl jemu: „Co tě dřiemanie trápi? Vstana vzývajž boha svého, zdatiť se snad rozmyslí o nás a nezahynem.“ ⁷ I vecě muž k tovařiši svému: „Podťte a vrzme losy a zvieme, proč by se nám to zlé stalo.“ I vrhli sú losy i spadl los na Jonáše. ⁸ I vecěchu k němu: „Pověz nám, pro koho toto zlé jest nám, které jest řemeslo tvé a která jest země tvá a kam jdeš aneb z kterého lida jsi ty?“ ⁹ I vecě k nim: „Žid já jsem a hospodina boha nebe já se bojím, jenžto jest učinil moře a zemi.“ ¹⁰ I báli sú se mužie bázní velikú a řekli k němu: „Cos učinil?“ Neb biechu poznali mužie, že byl před hospodinem poběhl, neb byl jim pověděl Jonáš. ¹¹ I vecěchu k němu: „Co tobě učiníme a přestane moře od nás?“ Neb moře jdíeše a nadýmáše se na ně mnoho. ¹² I vecě k nim: „Vezměte mě a uvrzte mě do moře a přestane moře od vás. Neb vědě já, že pro mě búrě veliká tato přišla jest na vy.“ ¹³ I ploviechu za se mužie, aby se vrátili k zemi, i nemožiechu, neb moře jdíeše a dmíeše se na ně. ¹⁴ I volali sú k hospodinu a řekli sú: „Prosíme, hospodine, abychme nezahynuli v duši mužě tohoto, a nedávaj nám krve nevinné, neb ty hospodine, jakž si chtěl, tak si učinil.“ ¹⁵ I vzěli sú Jonášě i uvrhli v moře. I přestalo jest moře od kloktanie svého. ¹⁶ I báli sú se mužie bázní velikú hospodina a obětovali posvátné oběti hospodinu a sliby slíbili.

II

¹ I připravil jest hospodin rybu velikú, aby pohltila Jonášě. I byl jest Jonáš v břiše ryby tři dni a tři noci. ² I modlil se jest Jonáš k hospodinu bohu svému z břicha ryby a řekl: ³ „Volal sem k hospodinu z smutka mého a uslyšal mě jest, z břicha pekla volal sem a uslyšal si hlas

mój; ⁴ a vyvrhl si mě do hlubiny v srdci moře a řeka mě obklíčila. Všecky vlny tvé a klokočové tvoji nade mnú sú šli ⁵ a já sem řekl: Zavržen jsem ot obezřenie očí tvú, ale však opět uzřím chrám svatý tvój. ⁶ Obklíčily sú mě vody až do mé dušě, propast ohradila mě, moře přikrylo hlavu mú. ⁷ Konec hór sem sstúpil, zemské závory zavřely mě na věky. A pozdvihneš ze shnitie život mój, hospodine bože mój. ⁸ Když jest nužena ve mně dušě má, na bóh sem vzpomnul, aby prišla k tobě modlitva má k chrámu svatému tvému. ⁹ Jízto ostřiehají ješitenstvie nadarmo, milosrdie své opustie. ¹⁰ Ale já v hlasu chvály obětovati budu tobě, což kolivěk slíbil sem, splním za spasenie mé hospodinu.“ ¹¹ I vecě hospodin rybě: „Vyvrat' jeho.“ I vyvrátila jest Jonášě na zemi.

Třetí

¹ I stalo se jest slovo božie k Jonášovi druhé a řka: ² „Vstana jdiž do Niniven, města velikého, a kaž v něm kázanie, ježto já mluvím k tobě.“ ³ I vstal jest Jonas i šel do Niniven podlé slova božieho a Ninive bieše město veliké cesty se tři dni. ⁴ I počě Jonas jíti do města přes jeden den i volal jest a řka: „Ještě čtyřiceti dní a Ninive se oboří.“ ⁵ I uvěřili sú mužie ninivitsťi v hospodina. I skázali puost a oblekli se v pytle ot větčieho až do menšieho. ⁶ I prišlo jest slovo až k králi ninivitskému i vstal jest z své stolicě a svrhl rúcho své s sebe i oblekl se jest v pytel i sedl v popele ⁷ i volal a řekl v Ninive z úst králových a kniežat jeho a řka: „Lidie a skot a volové a dobytek neokúšějte ničehož ani paseni buďte a vody nepíte ⁸ a přikryte se pytli lidé a skot, volajtež k bohu v síle a obrať se muž od cesty od své ote zlé a od nepravosti, ješto jest v rukú jich. ⁹ Kto je vie, zda se obrátí a odpustí bóh a navrátí se od svého prchánie a nezahyneme.“ ¹⁰ I uzřel jest bóh skutky jich, neb sú se obrátili od cesty své zlé. I smiloval se jest nad zlostí, jízto jest byl mluvil, aby učinil jim, i neučinil jest.

Čtvrtý

¹ I steskl jest sobě Jonáš steštěním velikým a rozhněval se jest. ² I modlil se k hospodinu a řka: „Prosím, hospodine, rač slyšěti, čili nenie toto slovo mé, doniž sem ješte byl v zemi mé? A protož sem toho i hledal, abych utekl do Tharsis, neb vědě, že jsi ty bóh milostivý a dobrotivý, trpělivý a mnohého smilování a smiluje se nad zlostí. ³ A již, hospodine, prošit', vezmi duši mú ote mne, neb lépe jest mně smrt než život.“ ⁴ I vecě hospodin: „I cot' se zdá i dobře-li ty se hněváš?“ ⁵ I vyšel jest Jonáš z města i sedl proti vzhodu sluncě města. I učinil sobě sám tu stan i sedieše pod ním v stieni, doniž by neuzřel, co se přihodí městu. ⁶ I připravil jest bóh břěčtan i sstúpil na hlavu Jonášovu, aby byl stien na jeho hlavě, a bránil jeho (točíš ot vedra), neb se bieše upracoval. I obveselil se Jonáš

břečtanem veselím velikým. ⁷ I napravil jest bůh črva v svítanie nazajtřie i udeřil jest břečtan i usechl jest. ⁸ A když slunce vyšlo, přikázal jest hospodin větru horkému a žživému i udeřilo jest slunce na hlavu Jonášěvu i rozežže se i prosieše duši své, aby umřel, a řka: „Lépe jest mně umřieti než živu býti.“ ⁹ I vecě hospodin k Jonášovi: Zdá-liť se, že ty se dobře hněváš z břečtana? I vecě: „Dobře se hněvám až do smrti já.“ ¹⁰ I vecě hospodin: „Ty žělěš břečtana, v němžto si neusiloval ani si toho učinil, aby rostl, jenžto se jest pod jednu nocí narodil a pod jednu nocí zahynul. ¹¹ A velíš mi pak neodpustiti Ninive, městu velikému, v němžto jest více než dvacěti ke stu tisícov lidí, jížto nevědie, co jest mezi jich pravící a levící, a dobytek jich mnohý.“

Skonal se Jonas prorok